

ANAYASA MAHKEMESİNİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA ÇEVRE HAKKINA YAKLAŞIMI*

Dr. Öğr. Üyesi Kamile TÜRKOĞLU ÜSTÜN**

Öz

Çevre hakkı veya sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, günümüzde artan çevre sorunları ve bunların diğer temel hak ve hürriyetleri etkisi bağlamında daha sık gündeme gelmekte ve tartışılmaktadır. Bu açıdan çevre hakkının yargısal makamlar nezdinde doğrudan koruma alanı bulması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu çalışmada Türk hukukunda Anayasa'nın 56. maddesinde tanınan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının, Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuru kararlarında ne ölçüde koruma bulduğu mevcut içtihatlar ışığında incelenmiştir. Türk hukukunda bireysel başvurunun sadece Anayasa ile AİHM ve taraf olduğumuz ek protokollerin ortak koruma alanında bulunan haklar açısından tanınması sebebiyle çevre hakkı, doğrudan bireysel başvuru konusu yapılamamaktadır. Ancak AİHM içtihatlarına paralel olarak Anayasa Mahkemesi, çevreye ilişkin meselelerden kaynaklı başvuruları Sözleşme'de korunan başka temel haklar kapsamına sokarak korumaktadır. Bu başvurular çoğunlukla özel hayata saygı hakkı, adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmektedir.

* Bu makale Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından 6 Nisan 2021 tarihinde düzenlenen "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Temel Hak ve Özgürlüklere Kamu-sal Bakış" başlıklı sempozyumda sunulan yayınlanmamış bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı | Asst. Prof., Ankara Hacı Bayram University, Faculty of Law, Department of Administrative Law, Ankara, Turkey.

✉ kamile.turkoglu@hbv.edu.tr • ORCID 0000-0002-2933-582X

📄 **Atıf Şekli** | Cite As: TÜRKOĞLU ÜSTÜN Kamile, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı", *SÜHFD.*, C. 29, S. 3, 2021, s. 2545-2593.

🔍 **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

Anahtar Kelimeler

Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Olması • Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı • Çevre Davaları • Çevrenin Korunmasında Bireysel Başvuru Yolu • Çevre Hukuku

THE CONSTITUTIONAL COURT'S APPROACH TO RIGHT OF ENVIRONMENT IN INDIVIDUAL APPLICATION DECISIONS

Abstract

Recently, the right to environment or the right to live in a healthy and balanced environment is more frequently discussed in the context of increasing environmental problems and their impact on other fundamental rights and freedoms. In this respect, the direct protection of right to environment before judicial authorities poses an important legal problem. The right to live in a healthy and balanced environment, recognized in Article 56 of the Turkish Constitution. However, since the individual application in Turkish law is only accepted in terms of the common rights in the Constitution and the ECtHR, this right cannot be directly subjected to individual application. Nevertheless, in line with the ECtHR case law, the Constitutional Court accepts applications originating from environmental issues by including them within the scope of other fundamental rights protected by the Convention. These applications are mostly evaluated within the scope of the right to respect for private life, the right to a fair trial and the right to property. In this study the decisions of the Constitutional Court upon individual applications about environmental problems have been examined and criticized in the light of its existing case law.

Key Words

The Right to Environment in Individual Applications • The Right to Live in a Healthy and Balanced Environment • Environmental Litigation • Individual Application in Environmental Protection • Environmental Law

GİRİŞ

Gün geçtikçe daha çok karşılaştığımız doğa olayları ve çevresel sorunlar -seller, orman yangınları, kuraklık ve son olarak bir yılı aşkın süredir bütün dünyanın topyekûn mücadeleye ettiği Koronavirüs Pandemisi, iklimin, çevrenin ve doğal hayatın insanlara karşı korunmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Doğal kaynakların tükenmesine, doğal hayatın bozulmasına ve iklimin değişmesine yol açan insan kaynaklı çevre kirliliği, kişilerin yaşam hakkı başta olmak

üzere temel hak ve özgürlükleri üzerinde de önemli etkiler yaratmakta; sağlık sorunları, iklim göçleri ve su savaşlarına kadar birçok sorunu beraberinde getirmektedir.

Çevre hakkı, bazı uluslararası belgelerin yanında ulusal hukuk sistemlerinde, anayasalarda veya kanunlarda farklı şekillerde düzenlenmiştir. Ancak çevre hakkının kendine özgü niteliği ile kapsam ve sınırlarının belirlenmesindeki güçlükler, hakkın yargı yerleri önünde ileri sürülmesi açısından çeşitli güçlükleri de beraberinde getirmektedir¹. Yine de tüm dünyada çevrenin korunmasına yönelik olarak önemli yargısal kararların sayısında önemli bir artış olduğu dikkat çekmektedir². Örneğin çevrenin yargı yoluyla korunmasında son 15 yıldır iklim davaları denilen bir dava türü yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu davalarla iç hukukta çevrenin ve iklimin korunmasına yönelik olarak devletlerin harekete geçmesinin sağlanması ve çevre sorunlarına ilişkin kamuoyu oluşturulması amaçlanmaktadır³. Özellikle de 2019 yılında Hollanda Yüksek Mahkemesinin meşhur Urgenda Kararı'nda iklim değişikliğini önlemek için gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle idarenin sorumlu olduğuna karar vermesi⁴; ardından 2020 Şubat ayında Paris İdare Mahkemesinin "Yüzyılım Davası" olarak adlandırılan bir başka iklim davasında idareyi sorumlu tutması çevrenin yargısal başvuru yoluyla korunmasına ilişkin önemli gelişmelerdir.

¹ James R. MAY/Erin DALY, *Dünyada Çevresel Anayasacılık*, Çeviri: Tolga Şirin/ N. Umut ORCAN, Ekoloji Kolektifi, 2015, s. 85.

² MAY/DALY, s. 85.

³ Joana SETZER/Rebecca BYRNES, "Global Trends in Climate Change Litigation: 2020 Snapshot", Policy Report, 2020, https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2020/07/Global-trends-in-climate-change-litigation_2020-snapshot.pdf

⁴ Hollanda Yüksek Mahkemesinin bu kararının daha sonra açılacak iklim davaları açısından önemli tespitler içerdiği kabul edilmektedir. Mahkeme, kararında iklim değişikliği risklerinin yaşam hakkı ve özel hayatın korunması açısından önemli etkiler doğurduğunu, iklim değişikliği konusunda gerekli önlemlerin alınmasının devletlerin pozitif yükümlülükleri kapsamına girdiğini, risklerin gelecekte ortaya çıkmasının ihtiyat ilkesi açısından yorumlanarak AİHS madde 2 ve 8'in uygulanabileceğini ve belli mağdurların belirlenmesinin gerekmediğini zira devletin bu konuda halkın tamamına karşı sorumlu olduğunu belirtmiştir. SETZER/BYRNES, s. 16.

Ayrıca 2020 Eylül ayında Portekizli çocuk ve gençlerden oluşan bir grup, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 33 ülkenin iklim krizine yol açtıkları ve bu nedenle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2, 8 ve 14. maddelerinin ihlal edildiği iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) başvurmuşlardır⁵. AİHM konunun önemi ve aciliyeti nedeniyle başvurunun öncelikli olarak görülmesine karar vermiştir. Kasım 2020'de AİHM'e benzer bir başka başvuru daha yapılmıştır⁶.

Son olarak, Alman Federal Anayasa Mahkemesi de 29 Nisan 2021'de sürpriz bir şekilde iklimin korunması konusunda dünya çapında en kapsamlı kararlardan birini açıklamış⁷; Almanya'da çevrenin korunması için yapılan bir anayasa şikâyeti ilk defa başarılı olmuştur. Bu kararda, birçok kişinin etkilendiği iklim değişikliği konusunda insan hakları doktrininin uygulanabileceği; uzun vadeli, kümülatif ve belirsiz zararlar söz konusu olduğunda ihtiyat ilkesine başvurulabileceği gibi önemli birtakım tespitlerde bulunulmuştur⁸. Karar gereği Almanya iklim değişikliğine ilişkin kanuni düzeyde daha sıkı önlemler almalıdır. Bu kararın AİHM başta olmak üzere diğer mahkemelere de cesaret vereceği tahmin edilmektedir.

Bunların yanında Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği bünyesinde de çevrenin korunmasına ilişkin politikaların ve yasal düzenlemelerin kapsamı daha da genişlemiştir. Ekonomik büyümeyi çevrenin korunma-

⁵ *Duarte Agostinho ve Diğerleri/Portekiz ve 32 diğer devlet (BN. 39371/20)*. Davanın sebebi 2017 yılında meydana gelen ve bilim adamlarınca iklim değişikliğinden kaynaklandığı iddia edilen orman yangınlarıdır. "Örneği olmayan dava" olarak nitelendirilen davanın amacı, davalı 33 ülkenin ulusal iklim hedefleri için daha ciddi adımlar atmaya ve hem ülkelerin hem de bu ülkelerdeki uluslararası şirketlerin emisyonlarını azaltmaya zorlanmasıdır. DW, "Altı çocuk ve gencin iklim davası AİHM'de kabul edildi". Deutsche Welle, 30.11.2020, <https://p.dw.com/p/3m1Mk> ; GLAN, "The Covid-19 Crisis Has Not Made The Climate Emergency Go Away", Global Legal Action Network, 2021 <https://youth4climatejustice.org> (01.04.2021)

⁶ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz/İsviçre*. Tim EICKE, "Human Rights and Climate Change: What role for the European Court of Human Rights", Speech in Goldsmiths University, 2 Mart 2021, § 11 https://rm.coe.int/human-rights-and-climate-change-judge-eicke-speech/1680a195d4#_ftn2 (23.03.2021)

⁷ BVerfG, Beschluss des Ersten Senats vom 24 Mart 2021, http://www.bverfg.de/e/rs20210324_1bvr265618.html

⁸ Ekardt FELIX, "Climate Revolution with Weaknesses", Verfblog, 08.05.2021, <https://verfassungsblog.de/climate-revolution-with-weaknesses> (10.05.2021)

sı ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla bir arada gören AB, 2020 Mart ayında yayınladığı Avrupa Yeşil Düzen Belgesi'yle⁹, karbon emisyon oranlarının Paris Antlaşması çerçevesinde kademeli olarak daha sıkı bir şekilde azaltılacağını ve sürdürülebilir kalkınmanın bütün politika ve kararlarda öncelik haline getirileceğini ilan etmiş ve Avrupa İklim Kanunu Taslağı'nı yayınlamıştır.

Çevrenin korunmasına ilişkin olarak yukarıda belirttiğimiz yakın zamanda yaşanan bütün bu gelişmeler, çevre kirliliğinin insan refahı üzerindeki etkilerini azaltmayı, gelecek nesillere de sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı tanımayı amaçlamaktadır. Ancak toplumların kalkınma hedefleri ya da "*kapitalist içerikli sanayileşme*"¹⁰ ile çevrenin korunması arasındaki paradoksal ilişki, çevresel etkiler doğurabilecek yasal düzenlemelerin, idari kararların ve özel kişi faaliyetlerinin çevre hakkının kendine özgü niteliğini göz önünde bulundurarak çok daha hassas bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren çevrenin korunmasına ilişkin hassasiyetlerin arttığını ve bu süreçte özellikle de Danıştay içtihatlarının çevrenin korunmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Anayasa Mahkemesi (AYM) de bazı norm denetimi kararlarında çevre hakkı ekseninde kararlar vermiş, birçok kez ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması arasında bir denge kurmaya çalışmıştır.

2010 yılında Anayasa değişikliği ile hukuk sistemimize giren ve 23 Eylül 2012 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlayan AYM'ye bireysel başvuru yolunda ise çevre hakkı, AİHM içtihatları çerçevesinde sınırlı bir şekilde koruma bulmuştur. Zira Türk hukukunda bireysel başvuru, Anayasa ve AİHS'in ortak koruma alanında bulunan haklar açısından yapılabilmektedir. AYM, çevre hakkını, AİHS'de korunan başka haklar kapsamına sokarak dolaylı olarak korumakta ya da çevrenin korunmasını bazı haklara müdahale edilmesini haklı kılan kamu yararı çerçevesinde değerlendirerek çevrenin korunmasına yine dolaylı biçimde katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmada AYM'nin bireysel başvurunun başla-

⁹ Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) da denmektedir. EC (2019), The European Green Deal, COM (2019)640 final, 11.12.2019. <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> (15.01.2021)

¹⁰ Yasemin ÖZDEK, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİ Yayınları, 1993, s. 88.

dığı 2012 yılından bugüne kadar çevresel meselelere ilişkin vermiş olduğu bazı önemli kararlar, AİHM içtihatlarıyla da karşılaştırılarak incelenecek ve AYM'nin konuya yaklaşımı ortaya konulacaktır.

I. ÇEVRE HAKKI

AYM'nin bireysel başvuru kararlarında çevre hakkına yaklaşımını incelemeden önce bu hakkın uluslararası hukukta ve Türk hukukundaki niteliği ve kapsamı hakkında kısa bir açıklama yapmayı gerekli görüyoruz.

A. Uluslararası Hukukta Çevre Hakkı

İnsan haklarına ilişkin temel metinler incelendiğinde (1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1961 Avrupa Sosyal Haklar Şartı ve 1966 Uluslararası Sözleşmeleri) bunların içinde çevre hakkının yer almadığı görülür. Zira bu belgelerin hepsi insanların çevre sorunlarına ilişkin farkındalıklarının oluşmasından çok önce hazırlanmıştır. Uluslararası alanda ilk kez 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nda insan hakları ile çevrenin korunması arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekilmiş ve insanların sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu uluslararası düzeyde ifade edilmiştir. 1992 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda insan hakları ile çevrenin ilişkisine usuli haklar bağlamında odaklanılmıştır¹¹. 1998 yılında Danimarka'nın Aarhus kentinde düzenlenen "Avrupa İçin Çevre" konulu konferansın sonunda, kısaca Aarhus Sözleşmesi olarak da bilinen "Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi" imzaya açılmıştır¹². Bu Sözleşme ile kişilerin çevreye ilişkin karar alma süreçlerine katılım hakkı (bilgilendirilme, katılım ve başvuru hakları) garanti altına alınmıştır. Bundan sonraki süreçte uluslararası çapta çevre hakkı-

¹¹ EC, Manual On Human Rights and The Environment, Council of Europe Publishing, 2. Baskı, 2012, https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf (10.03.2021), s. 12.

¹² Aarhus Sözleşmesi (Convention on Access to Information, Public participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters) 30 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

nın tanınmasına ilişkin çabalar devam etmiş olsa da çevre hakkını insan hakkı olarak tanındığı bağlayıcı bir metin yürürlüğe girmemiştir¹³.

Uluslararası gelişmelere paralel olarak 1970'li yıllarda çevresel sorunların ortaya çıkardığı tehdit karşısında hükümetlerin de harekete geçmesi gereği, çevrenin korunması konusunda ilgililere talep hakkı veren çevre hakkının anayasalara eklenmeye başlamasını sağlamıştır¹⁴. Çevre hakkının anayasalarda düzenlenmesi, yasama organını çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler yapmak konusunda anayasal bir yükümlülük altına sokmuş ve normların yorumlanmasında idare ve yargısal makamlar için bir rehber ilke işlevi görmüştür¹⁵. Uluslararası hukukun ve bölgesel insan hakları mekanizmalarının çevrenin korunması açısından yetersiz kaldığı noktada çevre hakkının anayasalarda düzenlenerek korunması, “çevresel anayasalcılık” kavramının da ortaya çıkmasını sağlamıştır¹⁶.

Çevre hakkı, diğer hak kategorilerinden farklı dinamikler içeren “üçüncü kuşak” haklardandır¹⁷. Dayanışma hakları da denilen bu hakların arasında çevre hakkının dışında gelişme hakkı, barış hakkı ve insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı da bulunmaktadır. Bu hakların ortak özelliği, hakkın gerçekleşmesi için birden fazla öznenin – insanlar, devletler, topluluklar ve kuruluşların, ortak çabasının gerekmesidir¹⁸. Burada hakkın sahibi de muhatabı da aynıdır. Dayanışma haklarının gerçekleşmesinde devlet ve bireylerin ortak çabası ve dayanışmasına ihtiyaç vardır¹⁹.

¹³ Afrika İnsan ve Halklar Şartı (1981) ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (1988), bölgesel düzeyde çevre hakkı tanınmıştır.

¹⁴ Ahmet GÜNEŞ, Çevre Hukuku, 2. Baskı, Adalet, 2019, s. 141.

¹⁵ GÜNEŞ, s. 143.

¹⁶ “Çevresel anayasalcılık” kavramı; çevrenin korunması açısından uluslararası hukukun ve bölgesel insan hakları mekanizmalarının yetersizliği hakkında bkz. MAY/DALY, s. 26 vd.

¹⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZDEK, s. 91 vd.

¹⁸ Yasemin SEMİZ, “Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi”, Hacettepe HFD, 4(2), 2014, s. 12.

¹⁹ GÜNEŞ, s. 146. Çevre hakkının niteliğine ilişkin çeşitli tartışma ve değerlendirmeler için bkz. Nükhet YILMAZ TURGUT, Çevre Politikası ve Hukuku, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, İmaj Yayınevi, 2017, s. 95 vd.

Çevre hakkının üçüncü kuşak haklar kategorisinde yer alması, bu hakkın tali bir niteliğe sahip olduğu veya gerçekleşmesinin diğer hakların varlığına bağlı olduğu anlamına gelmemektedir. Hürriyetin monizmi ilkesi gereği birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak haklar bir bütündür ve birbirini tamamlamaktadır. Bu kapsamda çevre hakkı, ayrı bir hak olarak tanınmadığında bile başka haklar kapsamında korunabilmektedir²⁰. Zira üçüncü kuşak hakların temelinde de yaşam hakkı bulunmaktadır²¹.

B. Türk Hukukunda Çevre Hakkı

Çevre hakkı 1982 Anayasasında “*Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevler*” başlıklı üçüncü bölümde, “*Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması*” başlıklı 56. maddede düzenlenmiştir. Maddenin birinci fıkrasına göre, “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.*” Bu hükümdede sağlık hakkı/hizmetleri ve çevre hakkı birlikte düzenlenmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında yer alan “*Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir*” hükmü çevrenin korunmasına ilişkin bir diğer düzenlemedir. Bundan sonraki üç fıkra ise sağlık hakkıyla ilişkilidir. Anayasa’da çevre hakkının özel bir maddede münferit olarak düzenlenmemiş olması önemli bir eksiklik olarak görülmesine rağmen²², 1982 Anayasası çevre hakkını oldukça geniş bir biçimde tanıyan Anayasalar arasında yer almaktadır²³.

Anayasa’daki “*sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı*” ifadesi, yaşam hakkıyla bağlantılı insan merkezli (antroposentrik) yaklaşımın benimsendiğini ortaya koymaktadır. Buna göre insan-doğa ilişkisindeki temel noktayı insan oluşturur; insan menfaatlerinin zarar görmemesi için doğanın da korunması gerekmektedir²⁴. Bu açıdan çevre hakkının varlığı tek başına kabul edilmez; bu hak sağlık hakkı, mülkiyet hakkı gibi diğer haklarla bağlantı kurularak ifade edilir.

²⁰ TURGUT, s. 92; Bahar KONUK SOMMER, “Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması”, YBHD, 4(2), s. 185.

²¹ GÜNEŞ, s. 147.

²² SEMİZ, s. 10.

²³ ÖZDEK, s. 83.

²⁴ TURGUT, s. 36.

Anayasa'ya göre çevre hakkının öznesi herkeştir; hakkın muhatabı ise devlet ve vatandaşlardır²⁵. Anayasa'da çevre hakkı devlete ve vatandaşlara "çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek" ödevlerini vermektedir. Burada hak sahibi olan kişiyle ödev sahibi olan kişinin aynı olması hakkın geleneksel haklardan farklılığını ortaya koymaktadır.

Anayasa'da çevre hakkı, ikinci kuşak haklardan sosyal haklar kategorisi (pozitif statü hakları) içinde düzenlenmiştir. Tabi bu durumda, çevre hakkının Anayasa'nın 65. maddesi kapsamında yer alan devletin sosyal ve ekonomik ödevlerinin sınırına tabi olup olmadığı sorusu gündeme getirmektedir²⁶. Semiz'e göre çevre hakkının gerçekleşmesinin devletin mali kaynaklarıyla sınırlı olduğu görüşü, çevre hakkının ortadan kaldırılması anlamına geleceğinden, Anayasa'nın ruhuna aykırı olacaktır. Bu sınırlandırmanın çok yüksek maliyetli ödevler için geçerli olduğu kabul edilmelidir²⁷. Turgut da çevre hakkının yaşam hakkıyla bağlantı kurularak düzenlenmesinin olumlu bir sonucu olarak; 65. madde hükmünün devletin çevreyi koruma ödevini yerine getirirken bir mazeret olarak ileri sürülemeyeceği görüşündedir²⁸. Zira AYM de bir norm denetimi kararında "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneyeceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir" ifadesiyle çevre hakkının ekonomik yükümlülükler ile üretim faaliyetlerinden bağımız ele alınması gerektiğini belirtmiştir²⁹.

Anayasanın 56. maddesinde yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının dışında Anayasa'daki başka maddeler de çevrenin korunmasına olanak vermektedir³⁰. Ayrıca Türkiye, çevrenin korunmasına ilişkin başta 2872 sayılı Çevre Kanunu olmak üzere geniş bir mev-

²⁵ Ancak hakkın muhatabının da sadece vatandaşlar yerine herkes olarak belirlenmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. SEMİZ, s. 11.

²⁶ Anayasa'nın 65. maddesi şu şekildedir: "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

²⁷ SEMİZ, s. 15. Aynı görüşte GÜNEŞ, s. 161.

²⁸ TURGUT, s. 89.

²⁹ AYM, E. 2011/110; K. 2012/79, 24.05.2012; SEMİZ, s. 16.

³⁰ Bunlar Anayasa m. 35; m. 43; m. 44; m. 45; m. 57; m. 63; m. 169; m. 170'tir.

zuata sahiptir. Tam üyelik müzakerelerini sürdürdüğümüz AB'nin sıkı ve kapsamlı çevre müktesebatının Türk hukukunda uyumlaştırılması çalışmalarının da çevre mevzuatının genişlemesine önemli bir katkısı olmuştur. Bununla beraber, Türkiye'nin çevrenin korunmasına ilişkin Aarhus Sözleşmesi'ne ve iklim değişikliğiyle küresel çapta mücadele edilmesini öngören Paris Antlaşması'na taraf olmaması önemli bir eksikliktir. Yine de Çevre Kanunu'nda çevreye ilişkin karar alma süreçlerine katılımı ilgili usulü güvenceler yer almakta ve ayrıca kamu otoritelerince yetersiz de olsa karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye'de çevrenin korunmasında idari yargı yerlerinin rolü büyüktür. Zira 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'na (İYUK) göre idari yargıda bir idari işleme karşı dava açabilmek için davacının meşru, kişisel ve güncel bir menfaatin ihlal edilmesi gerekir. Danıştay'ın çevresel meselelere (çevre, tarihi ve kültürel değerler gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konulara) ilişkin açılan iptal davalarında dava açma ehliyetini Anayasa'nın 56. maddesinde yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıyla bağlantı kurarak geniş bir şekilde yorumladığı görülmektedir³¹. Hatta çevre hakkının derece mahkemeleri tarafından geniş bir çerçevede korunuyor olması, Türkiye'den AİHM önüne giden başvurularda AİHM'in çevreye ilişkin daha kapsamlı içtihatlar üretmesini sağlamıştır³².

³¹ Danıştay çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasına ilişkin iptal davalarında mahalle, köy ve belde sakini olma ve bazı hallerde sırf vatandaş olmayı dava açma menfaatinin varlığı için yeterli bulmuştur. Bu davalar genellikle çevre ve imar mevzuatından kaynaklanırlar ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıyla da yakından ilgilidirler. Danıştay'ın dava açma ehliyetini geniş yorumladığı en meşhur çevre davaları, Gökova (Dan10D, E. 1985/273924, K. 1986/1451, 16.1986); Zaferpark (D6D, E.1986/1323, K. 1986/1135, 16.12.1986) ve Güvenpark davalarıdır (D6D, E.1988/477, K. 1988/646, 09.05.1988). Konuya ilişkin daha geniş açıklama için bkz. Ayşe Aslı YÜCESOY, İptal Davalarında Menfaat, Seçkin, 2015, s. 97 vd.; GÖKALP ALICA, Süheyla, "Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Menfaat Kavramı", TBBD, 139, 2018, s. 165-220.

³² Güney DİNÇ, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre Çevre ve İnsan, TBB Yayını, 2008, s. 36.

AYM de bazı soyut norm denetimi kararlarında Anayasa'nın 56. maddesine aykırılık sebebiyle ihlal kararları vermiş³³; ekonomik menfaatler ile çevrenin korunması arasında bir denge kurmaya çalışmıştır³⁴. 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile hukukumuzda giren bireysel başvuru yolunda ise, doğrudan 56. madde kapsamında inceleme yapılamamaktadır. Ancak aşağıda ayrıntılı olarak açıklayacağımız üzere, AYM bireysel başvuru yolunda dolaylı bir şekilde çevrenin korunmasına katkı sağlamaktadır.

C. AİHS'de Çevrenin Korunması

AİHS ve Sözleşme'ye ek protokoller kişisel ve siyasi hakların korunmasına hizmet etmektedirler. Sözleşme'de çevre hakkına ilişkin herhangi bir referans bulunmadığından AİHS açıkça sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını tanınamaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi tarafından Bakanlar Komitesine, Sözleşme'ye çevre hakkına ilişkin bir referans eklenmesi konusunda tavsiyelerde³⁵ bulunulmuşsa da bunlar Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmemiştir³⁶. Yine de bu tavsiye kararlarının AİHM'de çevre hakkının tanınmasına yönelik önemli bir etki oluşturduğu kabul edilmektedir³⁷. AİHM önceleri çevrey-

³³ Örneğin AYM, 3194 sayılı İmar Kanunu'nun ve 3621 sayılı Kıyı Kanunu'nun bazı maddelerini Anayasa'nın 56. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir. AYM, E. 1985/11, K. 1986/29, 12/11/1986; AYM, E. 1990/23, K. 1991/29, 18/0/1991.

³⁴ AYM'nin soyut norm denetimi kararlarında çevre hakkına ilişkin yaklaşımını incelediği çalışmada Yasemin Semiz, AYM'nin 2012 yılına kadarki içtihatlarında çevre hakkını, kapsamlı olarak ele almadığı, hakkın içeriği, kapsamı ve koruma araçlarının belirlenmesi konusunda yetersiz kaldığı, güncel çevre sorunlarına ilişkin tespitlerde bulunmadığı ve çoğunlukla çevreci bir perspektiften ziyade ekonomik bir perspektifi tercih ettiği tespitlerinde bulunmuştur. SEMİZ, s. 43-44.

³⁵ Parliamentary Assembly, Recommendation 1431 (1999), "Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection", <https://pace.coe.int/en/files/16731/html>;
Recommendation 1614 (2003), "Environment and human rights", <https://pace.coe.int/en/files/17131/html> ;
Recommendation 1885 (2009), "Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment" <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>;

³⁶ EICKE, § 14.

³⁷ DİNÇ, s. 23.

le ilgili uyuşmazlıklarda çevre hakkını ulusal yasaların bir hak olarak tanıdığı ölçüde ve ulusal yargı yerlerinin değerlendirmeleriyle sınırlı olarak incelemektedirken bu tavsiye kararları sonrası çevre hakkını daha geniş bir şekilde yorumlamaya başlamıştır³⁸.

AİHM'in Sözleşme'yi "*yaşayan bir enstrüman*" olarak görerek amaçsal ve dinamik yorum tekniğiyle içtihatlarını değişen şart ve koşullara göre güncelleyip geliştirmesi sayesinde dolaylı da olsa çevre hakkının Sözleşme kapsamında korunması sağlanmıştır³⁹. AİHM'in çevrenin korunmasına katkısı iki şekilde olmaktadır. Birincisi Sözleşme kapsamında korunan bir hakkın çevrenin korunmasına ilişkin kamu yararı sebebiyle sınırlandırılmasının ihlale yol açmadığını tespit etmesi; ikincisi bir çevresel sorun nedeniyle Sözleşme'de korunan bir hakkın ihlal edildiğine karar vermesidir. İkinci halde, Sözleşme'de korunan bir hakkın doğrudan ve ciddi bir şekilde çevre kirliliğinden etkilenmesi aranmaktadır.

Sözleşme'de yer alan kişisel hakların korunmasıyla ilgili olmadığı ve bu haklar üzerinde ciddi bir zarar doğurmadığı sürece çevrenin korunmasına ilişkin iddialar kabul edilmemektedir⁴⁰. Nitekim Sözleşme'nin 34. maddesine göre de Sözleşme'de korunan bir hakkın ihlali nedeniyle *mağdur* olduğunu iddia edenler AİHM'e başvurabilirler. Bu

³⁸ DİNÇ, s. 24. Örneğin 2003 yılında *Hatton/Birleşik Krallık* kararında (BN. 36022/97) AİHM, Heathrow havalimanının çevrede yaşayanlara verdiği rahatsızlığın Sözleşmenin 8. maddesinde yer alan özel hayatın korunması bağlamında bir ihlal oluşturmadığına karar vermiş ve toplumun ekonomik menfaatlerini çevrenin korunmasından üstün tutmuştur. Ancak daha o yıllarda bu karara karşı oy kullanan yargıçlar, yaşayan enstrüman doktrini, 1972 BM İnsan Çevresi Bildirisi, AB Temel Haklar Şartı ile Avrupa Konseyi'nin tavsiye kararından yola çıkarak AB'nin çevresel meselelerde daha güçlü bir korumaya ihtiyacı olduğuna; çevre kirliliğinin uluslararası bir sorun oluşturduğuna ve çevrenin anayasa hukuku ve uluslararası yargı açısından da korunması gereken bir değer olduğuna dikkat çekmişlerdir. (Joint Dissenting Opinion Of Judges Costa, Ress, Türmen, Zupančič And Steiner)

³⁹ DUYMAZ, s. 123.

⁴⁰ Örneğin yakın tarihli *Ahunbay ve diğerleri/Türkiye* (BN. 6080/06) kararında, başvurucular İlsu üzerine yapılacak olan barajın 12 bin yıldan fazla tarihiyle kültürel ve arkeolojik bir merkez olan Hasankeyf arkeolojik sahasına zarar verileceği iddiasıyla AİHM'e başvurmuştur. 29 Ocak 2019 tarihinde Mahkeme, kültürel mirasın korunmasına ilişkin bir hakkın sözleşmede yer almaması nedeniyle başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

durum kamu menfaatini korumak amacıyla dava açan çevre derneklerinin veya hükümet dışı organizasyonların (NGO'ların) AİHM'e başvurabilmesini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, çevresel ihlallerin kolektif yönünü ihmal etmekte, her defasında bireysel olarak doğrudan zarar görüldüğünün kanıtlanmasını gerektirmektedir⁴¹. AİHM sisteminde çevresel bozulmanın, Sözleşme kapsamında korunan bir insan hakkını ciddi bir şekilde ihlal ettiği ölçüde koruma bulabilmesi, çevre hakkının uluslararası insan hakları sistemleriyle korunmasının yetersizliğini de ortaya koymaktadır⁴².

AİHM'e göre devletler, sadece çevrenin kirletilmesini önlemekle yükümlü değildir; aynı zamanda çevre kirliliğinin önlenmesi ve azaltılması için makul ve yeterli önlemler almak konusunda pozitif yükümlülük altındadır. Ancak AİHM, çevreye ilişkin uyuşmazlıkların karışık ve kapsamlı bir niteliğe sahip olması sebebiyle, devletlere Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirme ve ulusal çıkarları ile başvurucunun kişisel çıkarları arasında denge kurmada geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır⁴³.

AİHM, şimdiye kadar çevreye ilişkin 300 civarında başvuru hakkında karar vermiştir⁴⁴ ve bu kararlar ağırlıklı olarak Sözleşme'de yer alan dört maddeye dayanmaktadır: Bunlar, 2. maddede yer alan yaşam hakkı; 8. maddede yer alan özel hayat, aile hayatı ve konut hakkı; 6. maddede yer alan adil yargılanma hakkı ve 10. maddede yer alan ifade özgürlüğüdür.

Doktrinde AİHM'in çevre hakkına yaklaşımına ilişkin birçok çalışma bulunduğundan burada tekrara düşülmemesi açısından her bir hak bakımından AİHM'in bakış açısı kısaca açıklanarak örneklendirile-

⁴¹ YANCI ÖZALP, s. 90.

⁴² MAY/DALY, 34; Fancesco FRANCIONI, "International Human Rights in an Environmental Horizon", EJIL, 21(1), 2010, s. 50.

⁴³ Özellikle büyük ulaşım, altyapı ve şehirleşmeye ilişkin önemli faaliyetler ülke ekonomisine yaptıkları katkıdan dolayı daha esnek bir kontrole tabidirler. DUYZMAZ, s. 153; AİHM'in çevresel davalarda ulusal makamlara tanıdığı takdir yetkisine ilişkin bir değerlendirme için bkz. YANCI ÖZALP, s. 59.

⁴⁴ EC, "Protecting The Environment Using Human Rights Law", Council of Europe Theme Files, <https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment> (25.03.2021)

cektir⁴⁵. Ayrıca AYM'nin konuya ilişkin yaklaşımı incelenirken gerektiğinde AİHM içtihatlarına ilişkin çeşitli açıklamalar yapılacaktır.

1. Özel Hayata Saygı Hakkı

AİHS'nin 8. maddesinin birinci fıkrasına göre *“herkes, özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir”* ve devletin bu alana müdahalesi maddenin ikinci fıkrasında belirtilen istisnalar kapsamında mümkündür. AİHM çevrenin kirletilmesinin kişiler üzerinde yol açtığı birçok etkiyi özel hayatın korunması kapsamında yer alan hukuki çıkarlarla bağlantı kurarak incelemektedir. Ses kirliliği, endüstriyel kirlilik, atıkların artılması ve elektromanyetik kirlilik, AİHM tarafından bu madde kapsamında ele alınmıştır⁴⁶. AİHM, çevre kirliliğinin çevresel genel bir bozulmaya değil; kişinin özel ve aile hayatı üzerinde zararlı bir etkiye yol açıp açmadığını incelemektedir⁴⁷.

Maddede yer alan özel hayat kavramı, kişinin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır. Özel hayat kavramının alt kategorileri olan aile hayatı ve konuta saygı hakkı da birçok kararda geniş bir şekilde yorumlanmıştır. İddianın bu madde kapsamında incelenmesi için çevresel kirlilik sebebiyle kişinin özel hayatına yapılan müdahale doğrudan ve ciddi boyutlarda olmalıdır. Devlet bu hakkı korumak için gerekli önlemleri almalı ve ayrıca kamuyu çevresel risklere karşı bilgilendirerek kişilere Aarhus Sözleşmesi'nde yer alan katılım haklarını (usuli güvenceleri) sağlamalıdır⁴⁸. Esasa ilişkin incelemede ise çoğu zaman, çevresel etkinin ortaya çıkardığı zararların ve gerekirse illiyet bağının kesin incelemelere ve uzman raporlarına dayandırılması

⁴⁵ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. DUYMAZ, s. 121-160; DİNÇ, s. 23 vd.; Nihan YANCI ÖZALP, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, Anayasa Hukuku Dergisi, C. 2, S. 3, 2013, s. 53-93; Ahmet GÜNEŞ, “Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine”, TAAD, 5(16), 2014, s. 88 vd.; KONUK SOMMER, s. 174 vd.; EC, Manual, 18 vd.; Sezai ÇAĞLAYAN, “A Review of the Case Law of the European Court of Human Rights in the Context of Environmental Justice”, Hacettepe HFD, 5(2), 2015, s. 81 vd.

⁴⁶ Gülay ARSLAN ÖNCÜ, Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi 8, 2019, s. 50-51.

⁴⁷ Osman DOĞRU / Atilla NALBANT, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 1. Cilt, 2012, s. 56.

⁴⁸ EC, Manual, s. 20.

beklenmektedir⁴⁹. Ayrıca yerel mahkemelerce yapılan tespitler de AİHM kararını önemli ölçüde etkilemektedir⁵⁰.

AİHM bu hak kapsamında birçok karar vermiştir⁵¹. Ancak 24 Ocak 2019 tarihli *Cordella ve diğerleri/İtalya* (BN. 54414/13) başvurusuna ilişkin kararında AİHM'in, devletlerin çevresel meselelere ilişkin takdir yetkisini, önceki kararların olduğu gibi geniş olarak tanımlamayıp; "*devletlerin belirli bir takdir yetkisine sahip olduğunu*" belirtmesi, çevrenin korunması lehine önemli bir içtihat farklılığı olarak görülmekte ve bu bakış açısının bundan sonraki kararlara yansıyor yansımayacağı merak konusu olmaktadır⁵². Başvuruya konu olayda Toronto ve civarında yaşayan 180 kişi, Toronto'daki çelik fabrikasından yayılan zehirli gazların çevre ve sağlıkları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu; Devletin gerekli önlemleri almadığını, kirliliğin halk sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin bilgilendirme yapmadığını ve iç hukukta etkili hukuki çarelerin bulunmadığını iddia etmişlerdir. AİHM yüksek risk taşıyan bölgede yaşamayan 19 başvuru sahibinin başvurusunu reddetmiştir. Diğer başvuru sahipleri açısından 8. madde ile 13. maddenin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Kararda, süreklilik arz eden çevre kirliliğinin bölgede yaşayanların sağlığını olumsuz etkilediğini ve devletin de gerekli önlemleri almadığı gibi, bu risk karşısında kişilere özel hayatlarını korumalarını sağlayacak etkili başvuru hakkını da sağlayamadığına karar vermiştir. AİHM kararda ayrıca, Sözleşme'nin 46. maddesine dayanarak, İtalyan Hükümeti'nin kararın uygulanmasını sağlamak üzere fabrikanın ve bölgedeki çevre kirliliğinin temizlenmesi ile yeni bölge planının uygulamaya konulması

⁴⁹ Jens MEYER-LADEWIG, "Das Umweltrecht in der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte", NVwZ, s. 27.

⁵⁰ Örneğin Taşkın ve diğerleri/Türkiye, BN. 46117/99, § 12; Öçkan ve diğerleri/Türkiye, BN. 46771/99, § 40.

⁵¹ Bunlardan en önemlileri *Lopez Ostra/İspanya* (BN. 16798/90) karardır. Bu başvuruda, AİHM başvuru sahiplerinin evinin birkaç metre yakınına hukuka aykırı olarak faaliyet gösteren atık arıtma/çöp depolama tesisinden gelen koku, sıvı ve zararlı gazların orada yaşayan halkın hayat standardını önemli derecede etkilediği ve bu tesisin faaliyete devamının devlet tarafından önlenmediği gerekçesiyle devletin Sözleşmenin 8. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir.

⁵² EICKE, § 22.

konusunda aldığı acil önlemlerin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine ivedilikle bildirmesi gerektiğini özel olarak belirtmiştir⁵³.

2. Yaşam Hakkı

Sözleşmenin 2. maddesine göre “Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur”. Bir çevresel zarar sonucunda kişinin ölmesi veya hayatının ciddi bir şekilde tehlikeye girmesi halinde bu madde uygulanmaktadır. Devlet, ihlalin doğrudan sorumlusu olmasa bile, zararın önlenmesi için gerekli önlemleri alarak pozitif ödevlerini yerine getirmediyse ihlalden sorumlu tutulmaktadır. Bu kapsamda devletin, faaliyetin risklerini en aza indiren kanuni ve idari bir çerçeve oluşturup oluşturmadığı, söz konusu faaliyetin zararları konusunda kişilere bilgi edinme hakkı tanıyıp tanımadığı; faaliyet üzerinde gerekli denetimleri yapıp yapmadığı veya sorumlu kişilere yaptırım uygulayıp uygulamadığı gibi hususlar incelenmektedir⁵⁴. Daha sonraki aşamada yaşam hakkı ihlal edildiğinde, bu ihlalin sorumlularının cezalandırılmasına ilişkin gerekli önlemlerin alınıp alınmadığı, bağımsız ve tarafsız bir soruşturma yapılıp yapılmadığı; sorumluların cezalandırılıp cezalandırılmadığı gibi hususlar önem taşımaktadır⁵⁵.

Tehlikeli endüstriyel aktiviteler, zehirli atıkların boşaltılması, nükleer radyasyona maruz kalınması, endüstriyel emisyonlardan kaynaklı olarak kişinin vücut bütünlüğüne ilişkin zararlar yaşam hakkı kapsamında değerlendirilmiştir. Devletin özel hukuk kişilerince veya bizzat yürüttüğü bu faaliyetler nedeniyle sorumluluğu, faaliyetin içinde barındırdığı riskin yoğunluğu ve yaşam hakkına zarar verme ihtimalinin öngörülebilirliğine bağlıdır.⁵⁶ Doğal afetlerden kaynaklanan zararlarda da devletin pozitif yükümlülüklerini ihlal etmesi söz konusu olabilmektedir.

Konuya ilişkin en önemli karar 2004 yılında *Öneryıldız/Türkiye* (BN. 48939/99) başvurusuna ilişkin olarak verilmiştir. 1993 yılında İstan-

⁵³ Kararın özeti için bkz. ECHR, Environment, Thematic Factsheet, 2020, s. 15. <https://www.coe.int/en/web/execution> (10.03.2021)

⁵⁴ MEYER-LADEWIG, s. 27.

⁵⁵ EC, Manual, s. 19.

⁵⁶ EC, Manual, s. 18.

bul Ümraniye'deki çöplükte meydana gelen metan gazı patlaması sonucunda 9 yakınını ve evini kaybeden kişinin yaptığı başvuruda AİHM, Türkiye'nin gerekli tedbirleri almayarak Sözleşme'nin 2. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Karar gerekçesinde, Devletin çöplükler gibi doğası gereği tehlikeli olan endüstriyel faaliyetlerde olası zararları etkili bir şekilde önleyebilmek için gerekli idari ve yasal çerçeveyi oluşturma yükümlülüğünün bulunduğu belirtilerek, olayda devletin bölgede yaşayan halkın yaşam hakkını korumaya yönelik pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediği, örneğin devletin bu bölgedeki gecekondularda yaşayan kişileri olası bir metan gazı patlamasına karşı uyarmadığı tespit edilmiştir⁵⁷. Bu başvuru sonucunda Türkiye'nin yaşam hakkı dışında ayrıca etkili başvuru hakkını ve mülkiyet hakkını ihlal ettiğine karar verilmiştir.

2015 yılında verilen *Özel ve diğerleri/Türkiye* (BN. 50913/99) kararında ise AİHM, 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Marmara depreminde sismik aktivite açısından temel risk alanı olarak belirlenen Çınarcık'ta yıkılan evlerinin göçüğünde ailesi ölen başvurucunun yaşam hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM'e göre, Türkiye, evin yıkılmasına sebep olan koşulları ve sorumluları belirleme konusunda yavaş davranarak yaşam hakkını ihlal etmiştir⁵⁸.

3. İfade Özgürlüğü

Sözleşmenin 10. maddesine göre, "*Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir*". AİHM, çevreye ilişkin konularda, kişilerin düşünce açıklamalarında bulunmalarının kamusal bir tartışma ortamı oluşturarak insanları bilgilendirmesi açısından kamu yararına güçlü bir katkıda bulunduğu görüşündedir⁵⁹. Bu nedenle çevre ve sağlığa ilişkin olarak insanları bilgilendiren ve kamuoyunda belli konuların tartışılmasını sağlayan bu açıklamalar, ifade özgürlüğü çerçevesinde daha geniş bir şekilde koruma bulmalıdır⁶⁰. Açıklamayı yapanın sadece politikacı, gazeteci, küçük gruplar veya dernekler olması da mümkündür. Örneğin *Steel ve Mor-*

⁵⁷ Önerıldız/ Türkiye § 86.

⁵⁸ ECHR, Factsheet, s. 4.

⁵⁹ EC, Manual, s. 77.

⁶⁰ DUYMAZ, s. 128.

ris/Birleşik Krallık (BN. 68416/01) başvurusunda, başvuruçuların MC Donalds hakkında eleştiriler içeren broşür dağıtmaları üzerine başlayan yargılamada, küçük kampanya grupları aleyhine oluşan dengesizlik nedeniyle ifade hürriyetinin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Mahkemeye göre küçük grupların da düşünceyi yayma özgürlüğü çerçevesinde kamu yararına olacak şekilde kampanya yapma hakkı vardır⁶¹.

Vides Aizsardzibas Klubs/Litvanya (BN. 57829/00) başvurusunda ise, çevreci bir dernek bir gazetede yayımladığı bildiriyle kentin belediye başkanının yasadışı yapılaşmaya onay verdiği iddiasında bulunmuş; yerel mahkeme derneği belediye başkanına iftira attığı gerekçesiyle bir özür yayınlamaya ve başkana tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. AİHM, çevreci derneklerin amaçlarını gerçekleştirmek için bu tarz bilgileri halka yayabilmelerinin ve bu şekilde devletin şeffaflaşmasına katkıda bulunabilmelerinin demokratik bir toplumda gerekli olduğunu, iddialarını ispatlamak zorunda olmadıklarını belirterek orantılılık ilkesine aykırı bir şekilde başvuruçunun ifade hürriyetinin ihlal edildiğine karar vermiştir⁶².

4. Adil Yargılanma ve Etkili Başvuru Hakkı

AİHS'in 6. maddesinin birinci fıkrasına göre adil yargılanma hakkı, kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde makul bir süre içerisinde, hakkaniyete uygun ve aleni olarak yargılanmayı talep etme yetkileri verir. Bu hak sadece medeni hak ve yükümlülükler üzerinde etki doğuran uyuşmazlıklar ile cezai alandaki suçlamalara yönelik olarak tanınmıştır. Ancak AİHM bir uyuşmazlığın medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili olup olmadığını belirlerken kendisini iç hukuktaki tasnifle sınırlandırmayarak bu belirlemeyi somut olaya göre kendisi yapmaktadır. Bu nedenle çevresel etkilere ilişkin uyuşmazlıklar, idari işlemde kaynaklansalar bile medeni hak ve yükümlülük kapsamında kabul edilebilirler.

İç hukukta sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına ilişkin özel bir hüküm bulunuyorsa bu hüküm, madde 6/1 kapsamında bir medeni hak yaratabilir. Bunun yanında doğrudan bir medeni hak üzerinde

⁶¹ EC, Manual, s. 77.

⁶² EC, Manual, s. 79.

etki yaratmayan ve kamu menfaatinin korunması amacıyla açılan davaların, iç hukukta derece mahkemelerince kabul edilmesi; ancak verilen kararın idarece uygulanmaması üzerine yapılan başvurular da madde 6 kapsamında değerlendirilmektedir⁶³. Örneğin *Taşkın ve diğerleri/Türkiye* (46117/99) başvurusunda AIHM, Türk hukukunda sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının tanınmış olmasını madde 6/1'in uygulanması için yeterli görmüştür⁶⁴.

İç hukukta çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunmaması halinde de çevresel meseleye ilişkin uyuşmazlığın kişinin yaşam hakkı, mülkiyet hakkı gibi Sözleşme'de korunan bir "medeni" hakkına müdahale ettiği gerekçesiyle başvuru yapılabilir. Bu kapsamda yargılama sonucu ortaya çıkan sonuç, çevresel bir mesele nedeniyle ilgili kişilerin hakları üzerinde ciddi, somut ve yakın bir tehlike oluşturmalıdır. Örneğin *Balmer-Schafroth ve Diğerleri/İsviçre* (BN. 22110/93) başvurusunda, nükleer santralin işletilmesiyle başvuru sahiplerinin ileri sürdüğü yaşam hakkı, vücut bütünlüğü ve mülkiyet hakkı arasında doğrudan bir bağlantı olup olmadığı incelenmiş ve bağlantının zayıf ve uzak olduğu gerekçesiyle başvurunun 6. madde kapsamında kabul edilemez olduğuna karar verilmiştir⁶⁵.

Sözleşme'nin 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkı ise kişilerin Sözleşme'nin tanıdığı hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiğini ileri sürebilecekleri bir başvuru yolunun iç hukukta garanti edilmesini gerektirmektedir. Bu hakkın ihlali edildiği iddiası, Sözleşme'de korunan baş-

⁶³ EICKE, § 48. AIHM yargıcı Eicke, bu bakımdan Türkiye aleyhine açılan davalarda AIHM'in yaklaşımını istisna olarak değerlendirmektedir.

⁶⁴ DUYMAZ, s. 139. *Taşkın ve diğerleri/Türkiye* başvurusunda Bakanlar Kurulu'nun gizli bir kararla yerel mahkeme kararını etkisiz kılacak şekilde altın madenin işletilmesine devam edilmesi kararı alması, başvuru sahibinin usulü haklarının etkisizleştirilmesi anlamına geldiği gerekçesiyle 6. maddede düzenlenen adil yargılanma hakkının da ihlal edildiğine karar verilmiştir. Benzer bir karar 19 Haziran 2018 tarihinde *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri/Türkiye* (BN. 25680/05) başvurusuna ilişkin kararda verilmiştir. Bu başvuruda Bursa Orhangazi'de Cargill adlı şirkete verilen nişasta fabrikası inşası ve işletilmesi ruhsatlarının yerel mahkemece iptal edilmesine rağmen, bu kararın uygulanmaması nedeniyle başvuru sahiplerinin adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir. Benzer başka bir karar *Okyay and Others v Turkey*, (BN. 36220/97).

⁶⁵ EC, Manual, s. 99.

ka bir hakla beraber ileri sürülebilir⁶⁶. AİHM devletlerin etkili başvuru yollarını belirleme konusunda geniş bir takdir yetkisi olduğu görüşündedir⁶⁷.

5. Mülkiyet hakkı

AİHS'nin 1 No'lu Ek Protokol'ünün 1. maddesinde düzenlenen mülkiyet hakkı, kişilerin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkını tanıyarak; taraf devletlere belli koşullarda bu hakka müdahale edilebilme ve bu hakkı genel yarara uygun bir şekilde düzenleme yetkisini vermektedir⁶⁸. AİHM içtihatlarına göre, mülkiyet hakkına yapılan müdahale meşru bir amaç gütmeli ve ölçülülük ilkesine uygun olmalıdır.

AİHM, çevresel sorunlara ilişkin davalarda mülkiyet hakkının ihlal edilebileceğini kabul etmiştir. Bu kapsamda çevreyi olumsuz etkileyecek bazı faaliyetler, bir mülkün değerini onu satmayı imkânsız hale getirecek düzeyde azaltırsa fiili bir kamulaştırma durumu yaratabilir⁶⁹. Devletin kişinin mülkiyet hakkını barışçıl bir biçimde kullanmasını sağlamak üzere bazı çevresel standartları sağlaması gerektiği de kabul edilmektedir. Devletin bu konuda pozitif önlemler alma yükümlülüğü tehlikeli aktiviteler ve daha az seviyede olmak üzere doğal afetlerde aranmaktadır⁷⁰. Bu durum *Öneryıldız /Türkiye* başvurusunda dile getirilmiştir⁷¹.

Mülkiyet hakkı kapsamında yapılan başvurular, mülkiyet hakkını ihlal eden faaliyetlerin çevrenin korunmasındaki kamu yararı amacıyla meşrulaştırılmasına yöneliktir. AİHM, toplumun genel çıkarlarının korunmasına yönelik bölgesel planlama ve çevre koruma politikalarının medeni haklar karşısında daha üstün bir menfaat olduğu görüşündedir. Örneğin AİHM *Fredin/İsviçre başvurusunda* (BN. 18928/91) devletin vermiş olduğu işletme ruhsatını, Doğa Koruma Kanunu kapsamında geri

⁶⁶ Doğru/Nalbant, s. 559.

⁶⁷ EC, Manual, s. 104.

⁶⁸ Berkan HANDEMİR, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı*, Seçkin, 2018, s. 167.

⁶⁹ EC, Manual, s. 63.

⁷⁰ EC, Manual, s. 71.

⁷¹ Bkz. II/C, 2 numaralı başlık.

almasını, çevrenin korunması gibi bir meşru amaçla yapılması nedeniyle mülkiyet hakkının ihlali olarak değerlendirmemiştir⁷².

AİHM'e göre çevrenin korunması, önemli ve halk için endişe konusu olan bir meseledir. Devlet iç hukukta çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler yürürlüğe koymuşsa ekonomik zorunluluklar ve hatta mülkiyet hakkı gibi bazı temel haklar karşısında çevrenin korunması öncelik taşır. Devlet de çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeleri zamanında uygulamakla yükümlüdür⁷³. Ancak *Turgut ve diğherleri/Türkiye* (BN. 1411/03) başvurusunda olduğu gibi çevrenin korunması amacıyla kişilerin mülkiyet hakkının sınırlandırılması halinde devletin kişilere belli bir miktar tazminat ödemesi orantılılık ilkesi açısından gereklidir.

II. AYM'NİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA ÇEVRE HAKKI

Aşağıda öncelikle AYM'nin bireysel başvuru kararlarında çevre hakkını ne kapsamda ele aldığı genel hatlarıyla incelenecek; daha sonra çevreye ilişkin uyuşmazlıklar, ilgili haklar özelinde ele alınarak konuya ilişkin örnek içtihatlarla yer verilecektir. Son olarak, çevreye ilişkin konularda bireysel başvuruda bulunabilecek kişiler hakkında açıklama yapılacaktır.

A. Yerleşik İçtihatların Normatif Çerçevesi

Anayasa'nın 56. maddesinde herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğu düzenlenmiştir. Ancak bu düzenleme tek başına bu hakkın ihlali iddiasıyla AYM'ye bireysel başvuru yapılacağı anlamına gelmemektedir. Zira bireysel başvuru, Anayasa'da güvence altına alınan hakların tamamını kapsamamaktadır. Anayasa'nın 148. maddesi ile 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 45. maddesi gereği, AYM'ne yapılan bir bireysel başvurunun incelenebilmesi için kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddia edilen hakkın hem Anayasa'da düzenlenmiş olması hem de AİHS ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokollerden birinin kapsamına girmesi gerekmektedir.

⁷² EC, Manual, s. 64.

⁷³ AİHM'in *Hamer/ Belgium* (BN. 21861/03, § 79-80) kararında bu tespitler yapılmıştır. EC, Manual, s. 66-67.

Sadece kişisel hak ve hürriyetleri koruma altına alan AİHS'de ve Sözleşme'ye ek protokollerde çevre hakkına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, Anayasa ile AİHS'in kesişim alanında bulunan bir hak olmadığından tek başına bireysel başvuru konusu yapılamamaktadır.

AİHM içtihatları, AYM kararlarında önemli bir yer tutmaktadır. AYM sadece AİHS kuralları değil; AİHM içtihatları doğrultusunda karar vermektedir. Nitekim Türk hukukunda bireysel başvuru yolunun kabul edilmesinin başlıca sebebi de AİHM'e yapılacak başvuruların azaltılması olduğundan⁷⁴; AYM'nin bireysel başvuru kararlarında AİHM içtihatlarını dikkate alması bir zorunluluktur⁷⁵. Nitekim AYM de Anayasa'da bir hakkın nasıl düzenlendiğini dikkate almaksızın, hakkın unsurlarını ve içeriği ile inceleme tarzı ve yorum metotlarını AİHS ve AİHM pratiğine göre oluşturmaktadır⁷⁶. AİHM, kararlarında, bazen Sözleşme'de açıkça düzenlenmemiş bir hakkı, Sözleşme'de düzenlenen başka bir hakla beraber değerlendirilerek hakkın koruma alanını genişletilmektedir⁷⁷. Bu bakımdan AYM de AİHM içtihatlarına paralel olarak, bir çevresel etkinin Sözleşme ve ek protokollerde yer alan temel hak ve hürriyetlerden herhangi birini ihlal ettiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunulmasını kabul etmektedir.

AYM, çevreye ilişkin kararlarında çevre kavramını özel olarak tanımlamamış; ama yaygın tanımlardan yararlanmış⁷⁸ ve 2872 sayılı Çevre

⁷⁴ Anayasa'nın 148. maddesinin amaçsal ve tarihi yorum yöntemleriyle değerlendirilmesi halinde bireysel başvuru usulünün Türk hukukuna getirilmesiyle öncelikle Türkiye aleyhine AİHM'e yapılan başvuruların azaltılması olduğu anlaşılmaktadır. GÜNEŞ (2014), s. 97. 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Gerekçesi, s. 13, <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0656.pdf> (04.04.2021)

⁷⁵ GÜNEŞ (2014), s. 98.

⁷⁶ İsmail KÖKÜSARI, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Genişlemesi ve Uluslararasılaşmasındaki Etkisi", *Anayasa Yargısı*, 33, 2016, s. 304.

⁷⁷ KONUK SOMMER, s. 179.

⁷⁸ "Çevre kavramının üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmamakla birlikte genel olarak hava, su, toprak, flora ve fauna gibi doğal kaynakları ve bunların karşılıklı etkileşimini kapsadığı ifade edilmekte, 2872 sayılı Kanun'da ise çevre kavramının; canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim

Kanunu'na atıf yapmıştır. AYM bu kararlarında, çevrenin kendi başına korunması gereken bir değer olduğuna ilişkin ekolojik yaklaşımı değil; çevreye insan merkezli yaklaşımı benimsediğini açıkça ifade etmiştir. Ancak Mahkemenin önceden dünyada çevre merkezli bir anlayışın benimsenmiş olduğu; şimdi ise insan merkezli anlayışın tercih edildiği yönündeki açıklamalarına katılmak mümkün değildir⁷⁹. Aksine, bugün insan merkezli yaklaşımdan çevre merkezli bir yaklaşıma geçiş olduğu görülmektedir⁸⁰.

AYM, kararlarında çevrenin korunması ile insan sağlığı ve esenliği arasında bağ kuran uluslararası metinlerdeki düzenlemeleri “*çevresel insan hakları*” olarak nitelendirmektedir⁸¹. Bu metinler AİHM kararlarında da atıf yapılan Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Bildirisi, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin çevre ve insan haklarına ilişkin tavsiye kararlarıdır. Ayrıca çevresel meselelerde katılıma ilişkin usulü hakların düzenlendiği Aarhus Sözleşmesi'ne de atıf yapılmaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda katılım hakkına ilişkin çeşitli kuralların yer almasında rağmen AYM'nin taraf olmadığımız Aarhus Sözleşmesi'ne atıf yapması dikkat çekicidir.

AİHM içtihatlarına paralel bir şekilde, AYM de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına ilişkin bireysel başvuruları çoğunlukla özel hayata saygı hakkı kapsamında incelemektedir. Ayrıca, çevresel bir etki sebebiyle derece mahkemelerinde açılan davalardan kaynaklı başvurular, adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı; çevreye etki eden bir faaliyetin mülkiyet hakkına müdahalede bulunması halinde yapılan başvurular, mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Başvurularda çoğunluk-

içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı ifade edecek şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır.” *Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk*, B. No: 2013/6587, 24/3/2016, § 50.

⁷⁹ “... çevre merkezli yaklaşım olarak da adlandırılabilir olan ve çevrenin kendi başına bir değer olarak korunması gerekliliğine işaret eden ekolojik yaklaşımın yerini, insan hakları ile çevrenin korunması arasında açık bir bağ olduğu düşüncesine bıraktığı görülmektedir.” *Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk*, § 51.

⁸⁰ İnsan-doğa ilişkilerinde etik bir dönüşüm yaşanmakta, insan merkezli bir doğa anlayışından insan ve doğa arasında eşit bir ilişkinin kurulduğu çevre hakkı yaklaşımına geçilmektedir. Özdek, s. 87.

⁸¹ *Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk*, § 51; *Fevzi Kayacan*, B. No: 2013/6066, 10/3/2015, § 47; *Mehmet Kurt [GK]*, B. No: 2013/2552, 25/2/2016, § 54.

la, bu haklardan bir ya da birkaçının ve aynı zamanda Anayasa'nın 56. maddede yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarının ihlal edildiği ileri sürülmektedir. Ancak AYM, olayların başvuru tarafından yapılan hukuki nitelendirmesi ile bağlı olmayıp olay ve olguların hukuki tavsifini kendisi yapmaktadır.

B. İlgili Haklar Özelinde İçtihatların İncelenmesi

Aşağıda AYM'nin çevreye ilişkin konulardaki hak ihlali kararları, özel hayata saygı, adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı ile mülkiyet hakkı başlıkları altında sınıflandırılarak açıklanacak ve konuyla ilgili örnek kararlara yer verilecektir.

1. Özel Hayata Saygı Hakkı

AYM çevrenin korunması veya çevresel etkiler sebebiyle açılan davaların büyük bir çoğunluğunu özel hayata saygı hakkı kapsamında incelenmektedir⁸². AYM özel hayata saygı hakkının kapsamını,

- *Maddî ve manevî varlığı koruma ve geliştirme hakkı (m. 17)*⁸³,
- *Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı (m. 20)*,
- *Konut dokunulmazlığı (m. 21) ve*
- *Haberleşme hürriyetini (m. 22) kapsar şekilde yorumlamaktadır*⁸⁴.

Çevreye ilişkin bir faaliyetin özel hayata saygı hakkı kapsamında incelenebilmesi için, çevrenin genel olarak bozulması değil; bu faaliyetin bireylerin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü bozması veya onların özel veya aile hayatı ile konutları açısından somut olarak zararlı bir etki doğurması veya bu konuda ciddi bir riskin bulunması gerekir⁸⁵. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, manzara hakkı veya güzel bir çevrede

⁸² Bu çalışma kapsamında incelenen çevreye ilişkin 20 başvurunun 12'si özel hayata saygı hakkı kapsamındadır.

⁸³ "... kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne ilişkin hukuksal çıkarı da özel hayata saygı hakkı kapsamında" görmekte ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı kapsamında güvence altına alındığını belirtmektedir. D.Ö. (4), B. No: 2014/3735, 12/6/2018, § 34.

⁸⁴ *Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk*, § 41-42; *Fevzi Kayacan*, § 37-40; *Binali Özkaradeniz ve diğerleri*, B. No: 2014/3735, 12/6/2018, § 42.

⁸⁵ *Ertuğrul Barka*, B. No: 2014/2818, 24/1/2018, § 44.

yaşama hakkı, özel hayat üzerinde doğrudan etki doğurmadıkları sürece tek başlarına bireysel başvuru kapsamında korunmamaktadır⁸⁶.

AYM, AİHM gibi, özel hayata saygı hakkını, pozitif yükümlülükler ve yatay etki teorileri bağlamında ele almaktadır⁸⁷. Buna göre özel hayata saygı hakkı, devlete bu hakka müdahale etmeme gibi negatif bir yükümlülük yanında, kamusal ve kişisel ilişkilerde bu hakka saygıyı sağlamaya yönelik yükümlülükler de yüklemektedir. Çevreye verilen zararlardan dolayı özel hayatın ihlali, devletten kaynaklanmışsa doğrudan devletin sorumluluğuna gidilmekte; bu ihlal özel hukuk kişilerinden kaynaklanmışsa devlet, gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle dolaylı olarak sorumlu tutulmaktadır⁸⁸. AYM'ye göre çevresel meselelerin Anayasa'nın 20. maddesinde yer alan özel hayata saygı hakkı kapsamında değerlendirilmesi sırasında 17. maddede yer alan maddi ve manevî varlığın korunması ve geliştirilmesine ilişkin devletin pozitif yükümlülüklerinin⁸⁹ yanı sıra Anayasanın 56 ve 48. maddelerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

AYM'ye göre Anayasa'nın 56. maddesinin ikinci fıkrasında, devletin çevreyi geliştirmek, korumak, çevrenin kirlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri alması ödevi, devletin çevre meselelerine ilişkin pozitif yükümlülüklerinin tespitinde birinci ölçüttür⁹⁰. Hangi tedbirlerin alınacağı veya bu tedbirlerin nasıl uygulanacağı konusunda kamusal makamların geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır⁹¹. Nitekim AİHM de sosyal ve ekonomik konularda demokratik toplumların farklı görüşlere sahip olabileceğinden yola çıkarak çevre kirliliğinin önlenmesi konusunda yerel yetkililerin ve mahkemelerin nispeten geniş bir takdir yetkisi bulunduğunu kabul etmektedir⁹².

⁸⁶ Mehmet Kurt, § 58.

⁸⁷ Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk, § 44-45; Fevzi Kayacan, § 42; Mehmet Kurt, § 44-49.

⁸⁸ Meyer-Ladewig, s. 26.

⁸⁹ Binali Özkaraadeniz, § 43; Fevzi Kayacan, § 41; Mehmet Kurt, § 47.

⁹⁰ Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk, § 47; Fevzi Kayacan, § 43; Mehmet Kurt, § 52.

⁹¹ Binali Özkaraadeniz, § 57.

⁹² EC, Manual, s. 20. Örneğin Powel ve Rayner /Birleşik Krallık ve Hatton ve diğerleri/ Birleşik Krallık başvurularını 8. madde kapsamında inceleyen AİHM, Heathrow

AYM, kararlarında çevresel kirliliğin daha çok özel teşebbüslerden kaynaklandığına dikkat çekerek Anayasa'nın 48. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "*Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.*" hükmünün de kamusal makamların çevresel meseleler bağlamındaki pozitif yükümlülüklerinin dayanaklarından biri olduğunu belirtmektedir. Bu madde gereği devlet, çevreye ilişkin faaliyetin ortaya çıkardığı kamusal menfaat ile bireyin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesine ilişkin menfaat arasında bir denge gözetmelidir⁹³.

Henüz gelişmekte olan ve bu gelişimini yoğun miktarda fosil yakıt tüketimi ile doğal kaynakların kullanımına dayandıran Türkiye'de, ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması arasındaki paradoksal ilişkide, idare tarafından genellikle ekonomik kalkınmaya öncelik verildiği dikkate alındığında, AYM'nin önüne gelen bireysel başvurularda bu dengiyi nasıl kuracağı büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda bazı bireysel başvuru kararlarında norm denetimi kararlarına atıf yapan AYM⁹⁴, ekonomik gelişme ve kalkınmanın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkından üstün olmadığını, ekonomik faaliyetlerde kirliliği ve bozulmayı önleyici tedbirlere ağırlık verilmesi gerektiğini⁹⁵ ve buna ilişkin getirilen kurallardan ekonomik kalkınmayı veya üretim faaliyetlerini etkileyeceği gerekçesiyle vazgeçilemeyeceğini vurgulamıştır. AYM'ye göre, çevre hakkı gerek sağlık hakkı gerekse yaşam hakkıyla ilişkisi bakımından bugünkü kuşakları olduğu kadar gelecek kuşakları da etkilemektedir⁹⁶.

AYM, AİHM içtihatlarında da olduğu üzere, çevresel meselelerin özel hayata saygı kapsamında incelenebilmesi için çevresel rahatsızlığın

Havaalanı çevresinde oturan ve uçakların yol açtığı normalin üzerindeki gürültüden rahatsız olan başvuruçuların talebini, kişilerin özel hayatının ve konut hakkının korunması haklarıyla ve toplumun ekonomik menfaatleri arasında makul bir denge kurma konusunda devletin takdir yetkisi olduğunu belirterek reddetmiştir

⁹³ Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk, § 48; Fevzi Kayacan, § 44.

⁹⁴ Örneğin Öznur Çiçek Bildik, B. No: 2013/6595, 21/4/2016, § 56.

⁹⁵ AYM, E.2013/89, K.2014/116, 03.07.2014; AYM E. 2006/99, K. 2009/9, 15.01.2019.

⁹⁶ AYM, E. 2011/110, K. 2012/79, 24.05.2012.

özel hayata doğrudan bir etkide bulunması ve bu etkinin asgari bir şiddet seviyesine ulaşması şartlarını birlikte aramaktadır. İddia edilen ihlalin belli bir ağırlık eşliğinde ulaşması ve çevresel etki ile özel hayat arasında yeterince sıkı bir bağ olması gerekmektedir. Ancak AYM'ye göre, bu asgari ağırlık eşliğinin belirlenmesinde somut bir zararın gerçekleşmesinden ziyade, çevresel etkinin hak kapsamında bir soruna yol açması esas alınmaktadır⁹⁷. Çevresel etkinin asgari ağırlık eşliğini geçip geçmediği her somut olayda rahatsızlığın yoğunluğu, kişiye veya konutuna yakınlığı⁹⁸, etkiye maruz kalınan süre veya kişi üzerindeki fiziksel ve zihinsel etkileri gibi hususlar incelenerek belirlenmektedir⁹⁹.

AYM, bireysel başvuruya konu çevresel etkinin özel hayata saygı hakkı açısından incelenebilir olduğuna karar verdikten sonra yine AİHM içtihatlarında da olduğu üzere, kamusal makamların bireylere, usule ilişkin çeşitli güvenceleri sağlayıp sağlamadığına ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Bu kapsamda, çevresel meselelerde ilgililerin, konuya ilişkin bilgilere erişebilmesi, karar alma süreçlerine katılımı ve hukuksal çıkarlarının yeteri kadar gözetilmediklerini düşünmeleri halinde idari ve yargısal yollara başvuru imkanına sahip olmaları açısından bir inceleme yapılmaktadır. Katılım hakkı, karşıt görüşlerin dikkate alınmasını ve gerekli analiz ve değerlendirmelerin yapılmasını sağladığından bireysel ve kamusal menfaatler arasında adil bir dengenin kurulup kurulmadığının tespiti açısından önem taşımaktadır¹⁰⁰.

AYM'nin önüne gelen birçok bireysel başvuru, karar alma sürecinde katılım hakkının kullanılmasından ziyade, yargısal süreç derece mahkemeleri tarafından ihlalin gerektiği şekilde incelenmemesi, bireye itiraz ve delillerini sunma fırsatı verilmemesi ve esasa etkili tüm iddiaların karar gerekçesinde karşılanmaması sebebiyle yapılmaktadır¹⁰¹. Bu başvurularda AYM, genellikle derece mahkemelerinde yapılan değerlendirmeleri, bilirkişi ve keşif raporlarını dikkate almakta ve derece mahkemelerinin karar gerekçelerinin iddiaları yeterli şekilde ele alıp

⁹⁷ *Binali Özkaradeniz ve diğ. ler*, § 48; *D.Ö. Başvurusu*, B. No: 2014/3735, 12/6/2018, § 37.

⁹⁸ *Mehmet Kurt; Fevzi Kayacan, Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk başvuruları*

⁹⁹ *D. Ö. Başvurusu (4)*, § 42.

¹⁰⁰ *Mehmet Kurt*, § 66.

¹⁰¹ KONUK SOMMER, s. 183.

almadığını incelemektedir¹⁰². Çevreye ilişkin alınan kararların itiraz mercii çoğunlukla idari yargı olduğundan; idari yargı yerlerinin gereken araştırmayı yapıp yapmadığı bu davalarda kilit rol oynamaktadır. AYM, idari yargılama usulünü hukuk yargılamasından ayırarak kendine özgü bir nitelik veren “*re’sen araştırma ilkesini*” bu davalarda mutlaka dikkate almalıdır. Bu kapsamda idari yargı yerinin çevresel etkinin zararlarını bizzat araştırması ve özellikle de iptal davalarında ispat yükünün davacıya kalmaması gerekmektedir¹⁰³.

AYM, çevresel meselenin ortaya çıkardığı zararın Sözleşme kapsamında korunan bir hak üzerindeki etkisinin başvuru tarafından belli bir seviyede somutlaştırılmasını, somut olaya göre değişmekle beraber çoğunlukla uzman raporlarıyla kanıtlanmasını beklemektedir¹⁰⁴. Ayrıca ileride gerçekleşmesi muhtemel risk ve tehlikelerin de somutlaştırılması gerekmektedir¹⁰⁵. Bunun gerçekleşmediği hallerde AYM, başvurunun “*actio popularis*” bir halk davasına dönüşeceği endişesiyle ihlal kararı vermekten kaçınmaktadır.

Ancak özellikle de çevresel faaliyetlerin etkilerinin ortaya çıkması kimi zaman yıllar alabilmekte veya başvuru fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerindeki olası etkilerini kendisinin kanıtlanması kimi zaman güç ve masraflı olmaktadır. İşte bu nokta da çevre hukukunun genel ilkelerinden biri olarak kabul edilen “*ihtiyat ilkesi*” nin çevre meselelerinde dikkate alınması gerekmektedir. Bu ilke faaliyet ve zarar ilişkisi konusundaki bilimsel belirsizliğe rağmen olumsuz sonucun gerçekleşmesini önleyici tedbirlerin alınmasını gerektirir¹⁰⁶. Çevreye ilişkin uyuşmazlıklarda ihtiyat ilkesi gereği ispat yükünün tersine çevrilmesi veya ispat ölçütlerinin gevşek tutulması yoluna gidilmesi; bu kapsamda bir faaliyetin çevresel bir zarar yaratmayacağına faaliyet ya da proje sahibi tarafından ispat-

¹⁰² Ahmet İsmail Onat, B. No: 2013/6714, 21/4/2016, § 106.

¹⁰³ Aydın GÜLAN, “Bireysel Başvuru Kararlarının Türk İdari Yargı Sistemine Etkisi”, Anayasa Yargısı, 35, 2018, s. 119.

¹⁰⁴ AYM 17. maddenin ihlali iddiasıyla yapılan başvurularda, başvuru tarafının çevresel etkinin zarara yol açtığına ve zararın varlığına veya ciddiliğine ilişkin birtakım delillerin mahkemeye sunulması ve somut olay özelinde anlatımlar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Öznur Çiçek Bildik, § 73.

¹⁰⁵ Arif Ali Cangı ve diğerleri, B.N. 2014/1767, 6/12/2017, § 55.

¹⁰⁶ TURGUT, s. 211.

lamasının beklenmesi, çevreye ilişkin uyuşmazlıklarda çevre lehine daha geniş bir koruma sağlayacaktır¹⁰⁷.

Nitekim AIHM de belli bir boyuta ulaşan çevresel etkinin bazı hal-lerde insan sağlığı üzerinde doğrudan bir etki doğurmasa bile, onların hayat kalitelerini, özel hayatlarını ve aile hayatlarını etkileyebileceği ve konutlarını kullanmalarına engel olabileceğini kabul etmektedir¹⁰⁸.

Aşağıda AYM'nin çevresel etkileri özel hayata saygı hakkı kapsamında incelediği çeşitli bireysel başvuru kararlarına yer verilecektir.

Elektromanyetik Radyasyon

Bu kapsamda yapılan başvurular yerleşim yerlerine çok yakın mesafede konumlandırılan baz istasyonlarına ilişkindir.

2013 yılında yapılan *Fevzi Kayacan başvurusunda* başvuru, evinin çok yakınına yapılan baz istasyonunun kendisinde ve ailesinde sağlık sorunlarına yol açtığı ve psikolojilerini bozduğunu; ayrıca konutunun değerini düşürdüğünü ve yerel mahkemenin konu hakkında gerekli değerlendirmeleri yapmadığını iddia etmiştir. AYM, baz istasyonunun kişinin evine çok yakın olması ve söz konusu manyetik kirlenmenin başvuru maddi ve manevi varlığı üzerinde etki doğurması; korku ve paniğe neden olması nedeniyle madde 17'nin uygulanabilir olduğuna karar vermiştir. Esasa ilişkin incelemede AYM, mobil telefon teknolojilerinin kullanımı için gerekli olan baz istasyonunun kurulmasında kamu yararı bulunduğunun ve bu yararının mevcut veriler ışığında davacının menfaatinden üstün olduğunu belirterek yerel mahkeme kararında adil bir denge kurulduğuna; başvuru maddi ve manevi varlığı üzerinde etki doğurması; korku ve paniğe neden olması nedeniyle madde 17'nin uygulanabilir olduğuna karar vermiştir. Mahkeme kararında, elektromanyetik kirliliğinin eşik değerinin uluslararası standartların ve mevzuatın çok altında olduğuna ve bunun insan sağlığı üzerindeki etkileri

¹⁰⁷ TURGUT, s. 218; Ahmet GÜNEŞ, "Çevre Hukukunun Temel İlkeleri" (Ed.) Zerrin Savasan / Hakan Ünay, Türk Çevre Hukuku ve Politikaları: Düünden Bugüne ve Geleceğe, Seçkin, 2021, s. 26.

¹⁰⁸ AYM de aşağıda açıklanacağı üzere, *Binali Özkaradeniz ve diğerleri* kararında benzer bir yaklaşım sergilemiştir.

hakkında yeteri kadar kesin bilimsel çalışma bulunmadığına ilişkin derece mahkemelerinde yaptırılan bilirkişi raporlarını dayanak almıştır¹⁰⁹.

Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk başvurusunda başvurular konutlarının 5 metre yakınında bulunan baz istasyonunun sağlıklarını olumsuz etkilemesi; baz istasyonunun kaldırılması ile maddi-manevi tazminat taleplerinin yerel mahkemece reddedilmesi nedeniyle Anayasanın 17. ve 56. maddelerinde düzenlenen haklarının ihlal edildiği iddia edilmiştir. Başvurucunun sağlıklı olan eşi, baz istasyonu kurulmasının ardından kan kanseri hastalığına yakalanıp vefat etmiştir. Başvurucu kendisinin ve apartmanda yaşayan başka kişilerin de kansere yakalandığını ve baz istasyonu nedeniyle psikolojilerinin önemli ölçüde bozulduğunu iddia etmiştir. AYM öncelikle söz konusu çevresel etkinin 17. ve 20. madde kapsamında inceleme yapılmasını gerektirecek ağırlıkta olduğuna karar vermiştir. AYM'ye göre, bahsedilen etki, yoğunluğu, süresi, fiziksel ve ruhsal etkisi açısından normal bir kent yaşamına özgü ve katlanılması mümkün ve muhtemel görülen etki ve rahatsızlıklara nispetle daha ağırdır¹¹⁰. Ancak AYM, derece mahkemelerinde yapılan bilirkişi raporlarına dayanarak bu olayda başvurucuların zarar iddiası ile baz istasyonunun etkileri arasında bir illiyet bağının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Radyoaktif etkinin mevzuattaki limit değerlerin altında olduğu ve başvurucuların sağlığı üzerinde doğrudan zararlı bir etkisini ortaya koyan kesin bilimsel veri de olmadığından hak ihlali bulunmadığına karar vermiştir¹¹¹. Bu kararda başvurucuların, baz istasyonu sebebiyle manevi zarara uğradıklarını uzman raporlarıyla kanıtlanmıştır; ama AYM bu durumu hak ihlali kapsamında değerlendirmemiştir.

AYM elektromanyetik kirliliğe ilişkin kararlarında AİHM'in, elektromanyetik kirliliğin insan sağlığına olumsuz etkilerinin bilimsel araştırmalarda kesinlik kazanmadığına ve bu nedenle kamusal makamların konuya ilişkin kararlarda geniş bir takdir yetkisi olduğuna ilişkin içtihatlarına da atıf yapmıştır.

¹⁰⁹ Fevzi Kayacan, § 47 vd.

¹¹⁰ *Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk*, § 66.

¹¹¹ *Hüseyin Tunç Karluk ve Zahide Şardan Karluk*, § 85-86.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Süreci

Mehmet Kurt başvurusu, bir hidroelektrik santrali projesi kapsamında ek kararlar inşa edilen şalt sahası ile yüksek gerilim hattının başvuru konutunun hemen üzerinden geçmesi sebebiyle radyasyona maruz kalınması; tesisin çevre sakinlerinin günlük hayatını etkileyecek seviyede yüksek gürültü yapması ve ÇED yapılmamasına ilişkin olarak açılan davanın reddedilmesi sebebiyle başvuru Anayasanın 17. ve 56. maddelerinde korunan haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle yapılmıştır. AYM, başvuruyu 17. madde kapsamında incelemiş; bu kapsamda karar alma sürecinde ilgililere tanınması gereken usuli güvence ve ÇED sürecinin önemine vurgu yapmıştır. Mahkemeye göre ÇED, hem projelerin çevreye olumsuz etkilerinin önceden belirlenerek önlenmesi veya en aza indirilmesini sağlaması hem de faaliyet sahibi, kamu otoritesi ve halkı karşı karşıya getirerek katılım hakkını sağlaması açısından önemli bir usuli güvencedir¹¹². AYM, bu başvuruda, derece mahkemelerince alınan bilirkişi raporunda, ÇED yapılmayan tesisin, başvuru ve bölgede yaşayan halkın sağlık ve yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmediği ve itirazlara rağmen yeni bilirkişi incelemesi de yaptırılmadığı gerekçesiyle, kişinin çevresel meselelere ilişkin itirazlarının yargı yerleri önünde gerektiği gibi incelenmediği sonucuna ulaşmış; Anayasanın 17. maddesinin ihlal edildiğine ve yeniden yargılama yapılması gerektiğine karar vermiştir¹¹³.

Bir bölgede siyanürle altın aranmasına izin verilmesine ilişkin verilen “ÇED olumlu” kararına karşı yapılan *Ertuğrul Barka ve diğerleri başvurusu* ise, siyanürle altın aranmasının doğuracağı muhtemel risk ve tehlikelerin başvuru tarafından somut bir şekilde ortaya konmadığı; işletmenin özel hayat üzerindeki etkilerinin kanıtlanmadığı, Mahkeme’ye etkilerin gerçekleşeceğine ilişkin herhangi bir bilgi veya belge sunulmadığı; sunulan rapor ve analizlerin ise ulusal ve uluslararası standartlarda güvenilir nitelikte olup olmadıklarının anlaşılmadığı ge-

¹¹² Mehmet Kurt, § 73-74.

¹¹³ Mehmet Kurt, § 82-84.

rekçesiyle reddedilmiştir¹¹⁴. Bu kararda derece mahkemelerinde yapılan bilirkişi incelemelerindeki tespitler belirleyici olmuştur.

Su Kirliliği

Binali Özkaradeniz ve diğerleri başvurusu, kanalizasyon sularının arıtma yapılmaksızın akarsuya dökülmesi nedeniyle kişinin özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkindir. Kars ilinde Susuz ilçesinin kanalizasyonunun arıtma yapılmaksızın Susuz Çayı'na bağlanması sonucu Porsuklu köyündeki insanların ve köy hayvanlarının istifade ettiği çayın kirlendiği; köyde yaşayanların ishal, sarılık ve benzeri hastalıklara yakalandığı, çevre sağlığının bu kirlilik nedeniyle tehlikeye girdiği ileri sürülmüştür. Başvurucular öncelikle 2008 yılında idareden köye düzenli içme suyu şebekesi ile temiz su verilmesini talep etmişler; taleplerinin zımnen reddi üzerine idare mahkemesinde iptal davası açmışlardır. Bu dava, su kirliliğinin önlenmesi konusunda belediyenin sorumlu olduğu ve buna ilişkin gereken önlemlerin alınmamasının ağır hizmet kusuru oluşturacağı gerekçesiyle kabul edilmiştir. Bu karara rağmen belediyenin harekete geçmemesi üzerine başvurucular, su kirliliği nedeniyle oluşan zararlarının giderilmesine yönelik tam yargı davası açmışlardır. İlk derece mahkemesi, ilgili mevzuatın kirli su arıtma tesislerinin yapılması için belediyelere 10 yıllık süre verdiğini ve bu sürenin henüz dolmadığını, başvurucuların atık su tesisinin yapılmaması nedeniyle oluşan somut zararlarını ispatlayamadıklarını ve olayda hizmet kusuru bulunmadığını belirterek davayı reddetmiştir.

AYM başvuru konusu çevre kirliliğini özel hayata saygı hakkı kapsamında doğrudan ve ciddi bir müdahale olarak değerlendirmiş ve derece mahkemelerinin ileride atık su tesisinin yapılacağından hareketle¹¹⁵ idareyi kusurlu görmemeleri ve başvurucuların manevi tazminat taleplerinin reddedilmesi nedeniyle 20. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Ancak bu kararda AYM'nin neden manevi tazminat açısından böyle bir değerlendirme yaptığı yeteri kadar gerekçelendirilmemiştir.

¹¹⁴ *Ertuğrul Barka*, § 55-58

¹¹⁵ Susuz Belediyesi resmi makamlara sunduğu atık su arıtma tesisi iş termin planına da uymamış, 2012 yılı sonunda faaliyete geçmesi planlanan atık su arıtma tesis, başvurunun incelendiği tarih olan 2017 yılında halen inşa edilmemiştir.

AYM'nin bu kararına katılmayan üyeler, karşı oy gerekçelerinde başvuruçuların suyun kirlenmesiyle ortaya çıkan maddi ve manevi zararlarını somut bir şekilde ortaya koymadıkları gibi yaşadıkları manevi ıstırap ve üzüntüyü açıklamakta da yetersiz kaldıklarını; "*ihlal sonucuna ulaşılabilmesi için maddi zarar şartı aranmamakla birlikte, zarar riskinin somutlaşması, bunun kanıtlarıyla ortaya konulması ve açıkça anlaşılması*" gerektiğini belirtmişlerdir. Yine karşı oy gerekçesinde herhangi bir zarar olgusu ortaya konmamış başvuruların birer "*actio popularis*" davası niteliğinde olduğu; "*elektriği, içme suyu, kanalizasyonu, yolu, sağlık ve eğitim tesisleri bulunmayan veya yeterli olmayan yerleşim yerlerinde yaşayanların, salt bu nedenlerle açacakları davaların*" kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir¹¹⁶.

Oysa kişinin kullanma suyuna bir şehrin atık suyunun arıtılmaksızın katılması oluşturacağı kaygı ve üzüntü açısından tek başına manevi bir zarar oluşturmaya yeterlidir. Ayrıca atık suyun kullanma suyuna katılmasıyla o bölgede yaşayan halkın yaşayabileceği sağlık sorunları öngörülebilir ve ciddi mahiyette olup; bu kapsamda idarenin harekete geçmemesi nedeniyle açılacak olan davalar halk davası olarak nitelendirilemez. Günümüzün sosyal, ekonomik ve teknolojik koşulları da dikkate alındığında atık su arıtma tesisi gibi tesislerin yapılması devletin mali yeterliliğine bağlı olarak gerçekleştirilebileceği hizmetler değildir.

Gürültü Kirliliği

D. Ö. başvurusu (4) her ramazan ayında gece vakti davul çalınmasına izin verilmesinin başvuruçunun özel hayatı ve aile hayatı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile din ve vicdan hürriyetini ihlal ettiği iddiasına ilişkindir. AYM, başvuruyu 20. madde kapsamında değerlendirmiş ve gece vakti davul çalınması suretiyle kişinin evinin önünde meydana gelen gürültü kirliliğini, başvuruçunun özel hayatını doğrudan ve yakından etkilediğini tespit etmiştir. Bununla beraber AYM, halkın bir kısmı tarafından benimsenen ve her yılın belli bir ayı ve genellikle birkaç dakikayı geçmeyecek şekilde gerçekleşen bu geleneksel faaliyetin halkın diğer bir kısmı tarafından da hoş görülebilir olduğu gerekçesiyle Anayasa'nın 20. maddesinde koruma altına alınan güvence-

¹¹⁶ Serruh Kaleli ve Emin Kuz'un Karşıoy gerekçeleri.

leri işletecek asgari ağırlıkta bulunmayarak başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir¹¹⁷.

Gülcan Tutkun Berk başvurusu, idarece inşaat ruhsatı verilen bina-
nın başvurucaunun dairesinin manzarasını büyük ölçüde kapatması ne-
deniyle dairesinin değer kaybına uğradığı ve inşaat faaliyetleri sonucu
oluşan gürültü ve toz nedeniyle özel hayat, aile hayatı ve konut hakkı-
nın ihlal edildiğine ilişkindir. AYM, özel hayata saygı kapsamında
“şikâyete konu inşaat faaliyetleri nedeniyle oluşan toz ve gürültü birlikte yaşa-
ma amacı çerçevesinde hoş görülmesi beklenen” bir olgu olduğunu belirte-
rek; rahatsızlığın hoş görülmeyi beklenmeyecek bir sınıra ulaşmış ulaş-
madığının değerlendirilmesi gerektiğini belirterek; ancak etkinin hoşgö-
rü sınırlarını aştığı ve katlanılması güç zararlara sebep olduğu hususla-
rının başvuruca tarafından kanıtlanmaması sebebiyle başvuruyu kabul
edilemez bulmuştur. Mahkemeye göre “başvurucaunun maruz kaldığı çev-
resel kirlenme bireyin konuttaki huzurunu, özel veya aile hayatını doğrudan
etkilese bile birlikte yaşamının gerektirdiği katlanma düzeyini” aşmamakta-
dır¹¹⁸.

Biyolojik Kirlilik

Öznur Çiçek Bildik başvurusunda, başvuruca Türkiye’de, genetiği
değiştirilmiş organizmalar (GDO) taşıyan ürünlerin ithalatı ve kullanı-
mına ilişkin gerekli mevzuat yürürlüğe girmeden önceki süreçte, ülkeye
girişi yasak olan GDO’lu ürünlerin Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tara-
fından gereği gibi denetlenmeyerek tüketime sunulduğunu ve tüketici-
nin bu konuda bilgilendirilmediğini; Bakanlık aleyhine açtığı tam yargı
davasında adil yargılanma hakkına ilişkin güvencelerin ihlal edildiğini
iddia etmiştir. AYM başvuruyu özel hayatın ihlali ve adil yargılanma
hakkı kapsamında değerlendirmiştir. AYM, bu kararında Türkiye’nin de
taraf olduğu Biyoçeşitlilik Sözleşmesi’ne atıf yaparak “... genetiği değişti-
rilmiş organizmaların da biyolojik çeşitliliğin kirlenmesi bağlamında öznesi
olan bireyler açısından çevre hakkının konusu olabileceği” tespitinde bulun-
muştur. AYM, başvuruca tarafından maddi ve manevi varlığının ko-
runması ve geliştirilmesi hakkını doğrudan ve ciddi bir şekilde etkiledi-

¹¹⁷ D. Ö. Başvurusu (4), § 46.

¹¹⁸ *Gülcan Tutkun Berk*, B. No: 2015/2334, 29/11/2018, § 49.

ğini gösteren bilgi ve belgelerin derece mahkemelerine veya AYM'ye sunulmaması sebebiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. AYM'ye göre başvuru, GDO'lu ürünlere maruz kalma endişesinin asgari şiddet derecesini aşacak şekilde olduğunu somut veya bilimsel verilerle ortaya koyamamıştır¹¹⁹.

Bu kararda endişenin asgari şiddet derecesinin belirlenmesinde bilimsel bir rapor veya somut veriler aranmıştır. Derece mahkemeleri olan idare mahkemelerinin re'sen araştırma ilkesi çerçevesinde gerekli araştırmayı yapıp yapmadıklarına ilişkin bir değerlendirme yapılmamış; ancak başvuru konusunun somut deliller ortaya koyması gerektiği vurgulanmıştır¹²⁰. Ancak başvuru konusu olayda idarenin yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle açılan bir tam yargı davası söz konusu olduğundan, davacının davasını ne ölçüde somutlaştırması gerektiği tartışmalıdır. Ayrıca, elektromanyetik kirlilikte olduğu gibi GDO'lu ürün kullanımında da bilimsel verilerin yetersizliği karşısında, yukarıda açıkladığımız ihtiyat ilkesine başvurulması gereği ortaya çıkmaktadır.

2. Adil Yargılanma Hakkı

Anayasa'nın 36. maddesinde "*Hak Arama Hürriyeti*" başlığı altında yer alan düzenlemeye göre, "*Herkes meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*" AİHS'de ise Anayasa'ya göre çok daha kapsamlı bir düzenleme yer almaktadır. AİHS'nin 6. maddesinde adil yargılanma hakkının unsurları, masumiyet karinesi ve asgari sanık hakları düzenlenmiştir. Bu nedenle adil yargılanma hakkı, AYM tarafından Anayasa'nın 9, 138, 140 ve 141. maddelerindeki güvenceleri de kapsar şekilde ve AİHM içtihatları doğrultusunda yorumlanmaktadır¹²¹.

AİHS'in 6. maddesinde adil yargılanma hakkı, sadece medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar ile cezai alandaki suçlamalara yönelik olarak tanınmıştır. AYM de önüne gelen başvuru konusu çevresel meselenin medeni haklar üzerindeki etkisini belirledikten sonra adil

¹¹⁹ Öznur Çiçek Bildik, § 67-75.

¹²⁰ "... başvuru kapsamında başvuru konusunun çocuğu için kullanılan bebek mamalarının içeriğinde GDO'lu gıdaların bulunduğunu ortaya koyan herhangi bir somut delilin ya da bir verinin Anayasa Mahkemesine sunulmadığı...", § 75.

¹²¹ KÖKÜSARI, s. 304.

yargılanma hakkı kapsamında inceleme yapmaktadır¹²². Mülkiyet hakkı veya malvarlığıyla; bir meslek san'at veya ticari faaliyetin yürütülmesiyle veya idarenin kusurundan kaynaklanan zararların tazminiyle ilişkili çevresel bir etkiden kaynaklanan uyuşmazlıklar, idari işlemlerden kaynaklanıyor olsalar bile “*medeni hak ve yükümlülükler*” kapsamında değerlendirilebilirler¹²³.

Ancak AYM, *Dursun Satıcı başvurusunda*, medeni hak ve yükümlülük kavramını nispeten dar bir şekilde yorumlamış ve kıyılardan yararlanmanın niteliği bakımından bir medeni hak yaratmadığına karar vermiştir. Başvuru, Antalya Göynük'te, kıyı kenar çizgisinde bulunan otellerin halkın kıyılardan yararlanmasının engellenmesi üzerine açılan iptal davasının kabul edilmesi; ama iptal kararının uygulanmaması sebebiyle yapılmıştır. Başvuruyu adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendiren AYM, iptal kararının başvuruçunun kıyıdan yararlanma hakkı üzerinde doğrudan ve kesin bir sonuç doğurmadığı gerekçesiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Oysa kararın karşı oy yazısında da belirtildiği üzere, “*temel haklar arasında sayılmayan, kişi özgürlüğünün doğal uzantısı olan bir hak (kıyılardan yararlanma hakkı), temel haklarla ilişkisi gözetilerek, temel haklarla bütünlük içinde değerlendirilmelidir...kıyıların bazı işletmelerce özel kişiler aleyhine işgal edilmesinin, o bölgede yaşayan kişilerin özel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediğinde şüphe bulunmamaktadır*”. AYM'nin kesinleşmiş bir mahkeme kararının uygulanmaması nedeniyle özel hayatın korunması hakkı ile adil yargılanma hakkı açısından incelemesi AİHM içtihatlarıyla da daha uyumlu bir yaklaşım olurdu¹²⁴.

Adil yargılanma hakkı mahkemeye erişim hakkını da içermektedir. Ancak bu hakkın kötüye kullanımının önlenmesi için devletler tarafından hakkın özüne dokunmayan çeşitli sınırlamalar getirilmesi mümkündür¹²⁵. Çevresel meselelerle ilgili olarak mahkemeye başvurma hak-

¹²² AYM'ye göre, bir uyuşmazlığın medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili sayılması için uyuşmazlığın sonuçları başvuruçunun medeni hak ve yükümlülükleri üzerinde etki doğurmalıdır. Bununla beraber AİHM, amacı medeni hak ve yükümlülüklerin esasının karara bağlanması olmayan, ancak bu hak ve yükümlülükler üzerinde etki doğuracak davaları da 6. madde kapsamında değerlendirmektedir.

¹²³ HAMDEMİR, s. 115-116.

¹²⁴ *Dursun Satıcı*, B. No: 2012/611, 25/2/2015, Karşıoy Gerekçesi § 10-16

¹²⁵ HAMDEMİR, s. 116.

kının ihlali iddiasıyla yapılan başvurular, idari yargı yerlerince süre ve ya ehliyet yönünden verilen ret kararları nedeniyle yapılmaktadır.

Mehmet Bolat başvurusunda, Taşova civarında yapılacak olan hidroelektrik santrali projesi hakkında “ÇED gerekli değildir” kararına karşı açılan iptal davasında, derece mahkemelerince süre yönünden ret kararı verilmesinin başvuru sahiplerinin Anayasa’nın 2, 17, 36 ve 56. maddelerinde korunan haklarını ihlal ettiği iddia edilmiştir¹²⁶. Başvuru konusu olayda “ÇED gerekli değildir” kararı sadece Taşova ilçesi ve Umutlu köyünde yapılmış, aynı bölgede projeden etkilenen kişiler açısından hiç ilan yapılmamıştır. Ancak derece mahkemesi, dava açma süresini bütün davacılar açısından aynı şekilde hesaplayarak süre aşımı nedeniyle başvuruyu reddetmiştir. AYM sadece adil yargılanma hakkı kapsamında bir inceleme yapmış; dava açma süresinin kararın ilçe belediye başkanlığında askıya çıkartılarak ve köyde camii hoparlöründen duyurularak yapılan ilan tarihinden itibaren hesaplanmasını mahkemeye erişim hakkının özünü zedelediğine karar vermiştir¹²⁷. Taşova’da ve Umutlu köyünde oturmayan ancak projeden etkileneceklerini iddia eden başvuru sahipleri açısından ise bir ilan yapılmadığı için bütün davacılar açısından ilanın aynı sürede başladığının kabul edilmesinin Anayasa’nın 36. maddesinde yer alan mahkemeye erişim hakkının özünü zedelediğine ve yeniden yargılama yapılmasına karar vermiştir.

Bu olayda köyde cami hoparlöründen yapılan duyurunun ilan şartını gerçekleştirdiğinin kabul edilmesi çevresel meselelerde katılım hakkının kullanılmasını sınırlamaktadır. Zira yöre halkına yapılacak bilgilendirmenin halkın haberdar olmasını sağlayacak şekilde yapılması gerekmektedir. Her ne kadar başvuru sahipleri bu ilanın bilgi edinme hakkı açısından sorunlu olduğunu öne sürmüş olsalar da AYM bu konuda bir değerlendirme yapmamıştır.

Ancak yakın tarihli *Beyza Gümüş ve diğerleri kararında*, bir maden ocağının kapasite artırımı projesi hakkında verilen “ÇED olumlu kararı”nın sadece il müdürlüğü ilan panosunda yayınlanması ve başvuru sahiplerinin bölgede ikamet etmeleri ve mülkleri bulunmasına rağmen, bu ilan-

¹²⁶ *Mehmet Bolat ve diğerleri*, B. No: 2013/5974, 10/3/2016.

¹²⁷ *Mehmet Bolat*, § 45.

dan haberdar olarak ilan tarihinden itibaren dava açmalarının beklenmesinin “*hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri bağlamında öngörülebilirlik sınırları içinde olmadığı*” gerekçesiyle mahkemeye erişim hakkının ihlali sonucunu doğurduğuna karar verilmiştir¹²⁸. Bu olayda başvuru ilandan tam 6,5 yıl sonra iptal davası açmış olması dikkat çekicidir. Nitekim karşı oy gerekçesinde ilanın yetersiz olduğu kabul edilse bile, bu ilandan 6,5 yıl sonra açılan davanın kabul edilmesinin sınırsız bir dava açma imkânı yaratarak hukuki belirsizlik ve güvensizlik oluşturacağı itirazı yapılmıştır.

Adnan Ayan ve diğerleri başvurusunda AYM, nikel cevheri zenginleştirme tesisi için “*ÇED olumlu kararı*” verilmesi nedeniyle özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği iddiasını kişi yönünden yetkisizlik sebebiyle kabul edilemez bulmuştur¹²⁹. AYM, kararını başvuru ilanın maden cevherinin kurulacağı ilçede oturmakla birlikte, madenin bulunduğu bölgede ikamet etmemeleri, burada taşınmazlarının bulunmaması veya bu bölge ile sıkı bir ilişkilerinin olmamasına dayandırmıştır. AYM’ye göre bireysel hak ihlali ileri sürmeksizin toplumun menfaatinin ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuru yapılamaz¹³⁰; çevresel etki doğuran faaliyetin “*özel hayat, aile hayatı ve konut hakkı üzerindeki etkilerini inandırıcı delilleriyle birlikte somut bir biçimde ortaya koyması ve kanıtlaması*” gerekir¹³¹.

Buna karşılık aşağıdaki yakın tarihli kararlarda AYM, Danıştay’ın ÇED’e ilişkin iptal davalarında dava açma menfaatini belirlerken davacıların proje bölgesinde ikamet etmesi veya mülkünün bulunması şartlarını aramasının mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir.

Arif Ekim ve diğerleri başvurusunda, karbon Elyaf Üretim Tesisi Kapasite Artışı projesi için verilen “*ÇED olumlu kararı*”nın iptali istemiyle açılan davada Danıştay temyiz incelemesinde başvuru ilanın projenin yapılmasının planlandığı yörede ve etki alanında ikamet etmemeleri ve o yörede taşınmazları da bulunmadığı gerekçesiyle davacıların dava

¹²⁸ *Beyza Gümüş ve diğerleri (2)*, B. No: 2018/17517, 2/12/2020, § 36-37.

¹²⁹ *Adnan Ayan ve diğerleri*, B. No: 2015/19256, 8/5/2015, § 34.

¹³⁰ *Adnan Ayan ve diğerleri*, § 30-33.

¹³¹ *Arif Ali Cangı ve diğerleri*, § 55.

açma menfaatlerinin bulunmadığına karar vermiştir¹³². Kararında ilk derece mahkemesi tarafından yaptırılan bilirkişi raporuna atıf yapan AYM, başvuruların proje etki alanında ikamet etmedikleri gerekçesiyle dava açma ehliyetlerinin bulunmadığına ve davanın reddine karar verilmesini şekilci bir yaklaşım olarak değerlendirmiş ve mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir¹³³.

Kemal Çakır ve diğerleri başvurusu, bir RES projesi hakkında verilen “ÇED gerekli değildir” kararına karşı başvurucuların açtığı iptal davasının, derece mahkemelerince menfaat ihlali şartının gerçekleşmediği gerekçesiyle reddedilmesi üzerine yapılmıştır. Başvurucular aynı bölgede yapılan birçok RES projesiyle tarım yaptıkları doğal ortamın zarar göreceğini ve başka bir geçim kaynaklarının olmadığını iddia etmişlerdir. AYM’ye göre, ancak ÇED yaptırılması halinde projenin başvurucuların taşınmazları üzerindeki etkisi anlaşılacaktır¹³⁴. Buna karşılık, derece mahkemelerinin çevreyi ilgilendiren projelerde, davacıların mutlaka beldede ikamet etmeleri şartının aranmasının mahkemeye erişim hakkını ihlal etmektedir. AYM, derece mahkemelerinin kararlarının “*davacıların mülklerinin proje sahasına yakın olması veya kullanım amacı gibi öznel koşulları dikkate almaksızın bir proje sahasında mülkü olmayanların -projeye yakın sahada mülkü olsa bile- projeye karşı hiçbir durumda dava açamayacakları yönünde kategorik bir yaklaşım*” içerdiği ve projeden etkilenme potansiyeli bulunan kişilerin dava açmasını imkânsız hale getirdiği gerekçesiyle orantısız bulmuştur¹³⁵.

3. Mülkiyet Hakkı

Anayasa’nın 35. maddesine göre herkes mülkiyet hakkına sahiptir. Bu hak ancak kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilir ve bu hakkın kullanılması toplum yararına aykırı olamaz. Mülkiyet hakkının ihlali kapsamında yapılan başvurularda, genellikle başvurucu, idarenin çevreyi korumak amacıyla gerçekleştirdiği bir müdahalenin mülkiyet hakkını ihlal ettiği iddiasında bulunmaktadır. Ancak çevre kirliliğinin mülkiyet

¹³² Arif Ekim ve diğerleri, B. No: 2016/9276, 8/9/2020, § 57.

¹³³ Arif Ekim ve diğerleri, § 57 vd.

¹³⁴ Kemal Çakır ve diğerleri [GK], B. No: 2016/13846, 5/3/2020, § 37.

¹³⁵ Kemal Çakır ve diğerleri, § 59.

hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle yapılan başvurular da vardır. Birinci halde AYM, mülkiyet hakkına yapılan müdahaleyi Anayasa'nın 13. ve 35. maddelerine uygunluğu açısından değerlendirmekte ve müdahaleyi Anayasa'nın 56. maddesi kapsamında meşru bir amaç olarak görmektedir. Bu kapsamda çevrenin korunması, örneğin ormanların, kıyıların, doğal ortamların korunması amacıyla mülkiyet hakkı sınırlandırılabilir. Ancak müdahale aynı zamanda kanuna uygun ve ölçülü olmalıdır.

Halide Demirel başvurusu ile Muharrem Karabulut başvurusunda ilgili yönetmelik gereği başvuruçuların dere bandında kalan taşınmazları üzerinde tasarruf yetkileri kısıtlanmıştır. Mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin hukuka uygunluğunu inceleyen AYM, Anayasa'nın 13. ve 35. maddeleri uyarınca mülkiyet hakkına ancak kamu yararı amacıyla sınırlama getirilebileceğini, mevcut olayda Anayasa'nın 56. maddesinde yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı gereği "fen, sağlık ve çevre şartlarına uygunluğunun sağlanması, buna ilişkin düzenlemelerde kamu yararı bulunduğunu" belirtmiştir¹³⁶. AYM kararında iklim değişikliğine ve dünyadaki temiz suya olan ihtiyaca dikkat çekmiş, su kaynaklarının korunmasındaki zaruret nedeniyle kamu makamlarının bu alanda düzenleme yapmakta takdir yetkisi olduğunu ifade etmiştir¹³⁷. Mahkemenin İstanbul iline ilişkin şu tespitleri önemlidir¹³⁸:

"Belirli kısıtlamalar içeren mevzuat hükümlerinin etkisi değerlendirilirken taşınmazın bulunduğu İstanbul ilinin mevcut nüfus yoğunluğunun ve önümüzdeki yıllarda kullanılabilir temiz suya olan ihtiyacının da göz önüne alınması gerekir. Temiz suya erişimin sürdürülmesinin yaşam için hayati önemi haiz olduğu dikkate alındığında su havzalarının kirlenmesinin önlenmesi için bazı tedbirlerin alınması ve yasakların getirilmesi sonucu oluşan müdahalenin meşru bir amacının bulunduğu kabul edilmiştir."

AYM, müdahalenin meşru bir amaç taşımasına rağmen; başvuruçunun taşınmazı üzerinde yapılan kısıtlamalardan kaynaklı zararların giderilmemesi nedeniyle müdahalenin orantsız olduğuna, başvuruçuya

¹³⁶ Halide Demirel, B. No: 2017/17378, 13/2/2020, § 60.

¹³⁷ Halide Demirel, § 68; Muharrem Karabulut, B. No: 2017/28126, 10/12/2019, § 111; Nail Çelik, B. No: 2017/18040, 3/11/2020, § 54.

¹³⁸ Halide Demirel, § 61.

zararın karşılayacak miktarda tazminat ödenmemesi sebebiyle kamu yararı ile kişisel yarar arasında denge kurulmadığına karar vermiştir.

Aslan Avcı Döküm Sanayi ve Ticaret A.Ş. başvurusunda ise, bir şirket kendisine ait kurşun fabrikası alanında, toprağa gömdüğü radyasyonlu atıkları bertaraf etmediği gerekçesiyle en üst sınırdan verilen idari para cezası nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasında bulunmuştur¹³⁹. Bu kararda mülkiyet hakkı açısından inceleme yapan AYM, Anayasanın 56. maddesinde yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı kapsamında, çevre mevzuatına aykırılıkların yaptırıma tabi tutulmasında kamu yararının olduğunu ve devletin çevrenin korunmasına ilişkin idari para cezalarını düzenlemesi ve uygulamasında geniş bir takdir yetkisi bulunduğunu belirterek ihlal bulunmadığına karar vermiştir¹⁴⁰.

Benzer şekilde *Fidanlar İnşaat Taahhüt Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. başvurusu*, çevresel etki değerlendirme belgesi alınmadan inşaata başlandığı gerekçesiyle idari para cezası verilmesi sebebiyle mülkiyet hakkının ihlali iddiasıyla yapılmıştır. Olayda inşaatta başlanana kadar çeşitli kamu kurumlarından birçok izin veya belgeler alınmış; ancak hiçbir Şirketi ÇED yapılması gerektiği konusunda uyardırmamıştır. Para cezasını hukuka uygun bulan AYM, “*inşaat faaliyeti öncesinde ÇED belgesinin sunulmasının çevrenin korunması ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı açısından büyük önem arz ettiği*” ne vurgu yapmış ve başvuruyu reddetmiştir¹⁴¹.

Bunun yanında AYM’ye ruhsatsız binaların ya da yapıların yıkımı dolayısıyla mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddiasıyla da birçok başvuru yapılmıştır. Bu başvurularda AYM, çevrenin korunması amacıyla mülkiyet hakkına yapılan müdahaleleri çevre kirliliğinin önlenmesi

¹³⁹ İzmir’in Çernobili olarak da anılan bu olay basında geniş yer tutmuş ve kamuoyunun büyük tepkisini çekmiştir. “İzmir’in Çernobili”ne 5 milyon lira ceza kesinleşti”, Evrensel, 26 Şubat 2020, <https://www.evrensel.net/haber/398199/izmirin-cernobiline-5-milyon-lira-ceza-kesinlesti> 24 Mart 2021.

¹⁴⁰ *Aslan Avcı Döküm Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, B. No: 2017/39159, 28/1/2020, § 50 ve 65.

¹⁴¹ *Fidanlar İnşaat Taahhüt Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.*, B. No: 2017/38836, 15/1/2020, § 68.

kapsamında hukuka uygun bulmuştur. AYM kararlarında şu gerekçeyi tekrarlamıştır¹⁴²:

“Anayasa’nın 56. maddesinde, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu düzenlenmiş; çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumanın ve çevre kirliliğini önlemenin devlet ve vatandaşların ödevi olduğu belirtilmiştir. İnşa edilecek yapıların imar mevzuatına uygun olarak yapılmasının sağlanması ve ... yapılaşmanın fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun olarak teşekkülü; sağlıklı, güvenli, kaliteli ve ekonomik yaşam çevrelerinin oluşturulması bakımından önem teşkil etmektedir. Bu bakımdan yapılaşmanın fen, sağlık ve çevre şartlarına uygunluğunun sağlanmasında ve buna ilişkin düzenlemelerde kamu yararı bulunduğu kabul edilmelidir.”

Çevreye yapılan bir müdahalenin başvuruçunun mülkiyet hakkını ihlal ettiği iddiasıyla yapılan başvurular da bulunmaktadır. Yakın tarihli Yaşar Çetinbaş başvurusunda, başvuruçucu taşınmazının yanına inşa edilen viyadükten araçların geçişi sırasında taşınmazının üzerine parçalar düştüğü, taşınmazının güneş almasının engellendiği, manzarasının kapandığını, egzoz gazları nedeniyle astım, kanser gibi hastalıklara yakalanma riskinin arttığını ve taşınmazının değerinin düştüğünü ileri sürmüştür. Başvuruyu mülkiyet hakkı açısından inceleyen AYM, idare mahkemelelerinde değer kaybına ilişkin bilirkişi ve keşif incelemesi yapılmaksızın ret kararı vermesinin, başvuruçunun mülkiyet hakkına ilişkin usulü güvenceleri kullanmasını engellediği ve başvuruçuya aşırı ve olağan dışı bir külfet yüklediği gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁴³. Bu tür başvurularda AYM sadece mülkiyet hakkı açısından inceleme yapmayı yeterli görmüştür.

4. Bireysel Başvuruda Bulunabilecekler

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, iç hukukta çevrenin korunmasında idari yargı yerlerinin önemli bir rolü vardır. Zira İYUK, iptal davalarında dava açma ehliyetini meşru, kişisel ve doğrudan hak ihlali şartına bağlamış; Danıştay kişisel menfaat ihlali şartını, çevre davalarında daha

¹⁴² Örneğin Mustafa Duman, B. No: 2015/19177, 19/2/2019, § 42; Beyhan Polat ve Mehmet Polat, B. No: 2016/6635, 4/4/2019, § 32.

¹⁴³ Yaşar Çetinbaş, B. No: 2018/34564, 10/3/2021, § 37. Benzer bir karar Nazife Başkan, B. No: 2016/69236, 3/7/2019.

geniş bir şekilde yorumlamış; mahalle, köy veya belediye sakini olmak, hatta bazı hallerde vatandaş olmak çevreye ilişkin uyuşmazlıklarda dava açma ehliyetinin varlığı için yeterli görülmüştür. Ayrıca derneklerin ve meslek kuruluşlarının da kuruluş amaçlarıyla sınırlı olarak çevreye ilişkin konularda dava açma ehliyetleri bulunduğu kabul edilmiştir¹⁴⁴.

Ancak çevreye ilişkin meselelerde AYM'ye bireysel başvuruda bulunabilecek kişiler, idari yargıya kıyasla sınırlıdır. 6216 sayılı Kanun'un 46. maddesinin ilk iki fıkrasına göre, "(1) Bireysel başvuru ancak ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmâl nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenenler tarafından yapılabilir." (2) Kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz. Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir."

Yukarıdaki hüküm gereği, kişilerin AYM'ye bireysel başvuruda bulunabilmeleri için ihlal edildiği iddia edilen hakkın güncel olması, ihlalden kişisel ve doğrudan etkilenilmiş olması ve bundan dolayı bir mağduriyetin ortaya çıkması gerekmektedir. Bir mağduriyet iddiası bulunulmaksızın sadece hukuka aykırılık veya toplumun menfaatlerinin ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamaz. Bireysel başvuruda mağduriyet kavramı, usul hukukundaki menfaat ve ehliyet kavramlarından bağımsız bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda bireysel başvuru sırasında başvuru sahibinin ihlal sebebiyle nasıl bir zararının oluştuğunu ya da yakın zamanda kuvvetle muhtemel biçimde oluşabilecek bir zarar bulunup bulunmadığının başvuru tarafından açıklanmalıdır¹⁴⁵. Buna karşılık, çevre hukukunda mağdur kavramının daha geniş yorumlanması ve çevre kirliliği nedeniyle ortaya çıkan zararların etkilerini yıllar sonra göstermesi, mağduriyetin ispatı açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bireyler kısa vadede zarara uğradıklarını ispatlayamayabilirler ve bazı ihlallerin etkileri yıllar içinde ortaya çıkabilir¹⁴⁶. Bu hallerde çevreye ilişkin uyuşmazlıklarının bu özelliğinin dikkate alınması, çevreye ilişkin uyuşmazlıklarda daha geniş bir koruma sağlayabilecektir.

¹⁴⁴ Akyılmaz Bahtiyar/Sezginer Murat/Kaya Cemil, Türk İdari Yargılama Hukuku, Yenilenmiş 4. Baskı, Savaş Yayınevi, 2020, s. 263.

¹⁴⁵ *Ayşe Sevtap Uzun*, B. No: 2013/6260, 13/4/2016, § 37-38.

¹⁴⁶ YANCI ÖZALP, s. 90.

Çevre derneklerinin AYM'ye bireysel başvuruda bulunması belli hallerde mümkündür. Kural olarak dernekler, derneğin *güncel ve kişisel bir hakkının doğrudan* ihlal edildiği ve *mağdur* oldukları iddiasıyla bireysel başvuruda bulunabilirler. Bu halde ileri sürülen hak, dernek tüzel kişiliğine ait olabilecek bir hak olmalıdır; sadece üyelerinin haklarını etkileyen müdahaleler nedeniyle bireysel başvuruda bulunulması kabul edilmemektedir. Derneklerin özel ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı, yaşam hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı gibi gerçek kişilere özgü haklar dışındaki adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı gibi haklar kapsamında başvuruda bulunmaları mümkündür¹⁴⁷.

İdari yargıda çevreye ilişkin meselelerde iptal davası açma ehliyeti bulunduğu kabul edilen barolar, odalar gibi kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kamu tüzel kişiliği olduklarından AYM'ye bireysel başvuru yapamazlar.

Bu düzenlemeler çevrenin korunması amacıyla bireysel başvuruda bulunabilecek kişileri, çevre hakkının kolektif niteliğine aykırı bir şekilde sınırlandırdığından mevcut haliyle bireysel başvurunun çevrenin korunması açısından çok elverişli bir yöntem olmadığını da göstermektedir¹⁴⁸.

SONUÇ

Sonuç olarak, Anayasa'nın 56. maddesinde düzenlenen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı AYM'nin bireysel başvuru kararlarında dolaylı bir şekilde korunmaktadır. Bunun sebebi Türk hukukunda bireysel başvurunun Anayasa ve AİHS'in ortak koruma alanında yer alan haklar bakımından tanınmış olmasıdır. AİHS ve Sözleşme'ye ek protokollerde kişisel ve siyasi haklar düzenlenmiş olduğundan, doğrudan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuru yapılması mümkün değildir.

Buna karşılık, AİHS ve ek protokolleri değişen koşul ve ihtiyaçlara göre yorumlayan AİHM, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını Sözleşme'de korunan diğer geleneksel haklar kapsamında korumaktadır. Bunun için çevresel etkinin Sözleşme'de yer alan bir hakka müdahale et-

¹⁴⁷ Egeçep Derneği, B. No: 2015/17415, 17/4/2019, § 16.

¹⁴⁸ GÜNEŞ (2014), s. 101.

mesi veya bir hakka çevrenin korunması amacıyla müdahale edilmesi söz konusu olmalıdır. AİHM bugüne kadar çevrenin korunmasıyla ilgili birçok önemli karar vermiştir ve bu kararlar ağırlıklı olarak, yaşam hakkı; özel hayat, aile hayatı ve konut hakkı, adil yargılanma hakkı ve ifade özgürlüğüne ilişkindir.

AİHS’de çevre hakkına yer verilmemesi Sözleşme’nin hazırlandığı dönem için normal olmakla beraber bugün büyük bir eksiklik¹⁴⁹. Zira doğal yaşamın yok olması ve küresel ısınmanın gittikçe artan şekilde insan hayatını tehlikeye sokması gibi gelişmeler karşısında çevreye yönelik saldırıların geleneksel insan hakları yaklaşımıyla çözümü mümkün gözükmemektedir¹⁵⁰. Her ne kadar AİHM şimdiye kadar çevrenin korunmasına ilişkin çok önemli kararlar vermiş olsa da bu kararlar insan odaklıdır ve tek başına çevreyi tehdit eden bir faaliyetin engellenmesini sağlayamazlar. Oysa sadece insanın yaşam hakkına “doğrudan” müdahale ettiği ölçüde değil; “sürdürülebilir kalkınma, biyoçeşitlilik ve iklim değişikliğine karşı mücadele gibi çevresel değerler” söz konusu olduğunda da etkili bir yargısal korumaya ihtiyaç vardır¹⁵¹. Yargı yerleri tarafından sürdürülebilirliğin ve çevrenin korunmasının öneminin ısrarlı bir biçimde vurgulanması hem kamusal hem de bireysel alanda çevresel değerlerin korunmasına daha fazla katkı sağlayacaktır¹⁵².

AYM, çevresel sorunlardan kaynaklanan bireysel başvuruları, AİHM içtihatlarına paralel bir şekilde, çoğunlukla özel hayata saygı, adil yargılanma ve mülkiyet hakkı kapsamında incelemiştir. AYM, bu başvurularda çevresel etki ile zarar arasındaki illiyet bağını belirlemek için derece mahkemelerinde yapılan bilirkişi tespitleri ve uzman raporlarını dikkate almakta; çevresel etkinin yol açtığı zararların, başvuru tarafından bazı hallerde sadece somutlaştırılmasını bazı hallerde ise ispatlamasını beklemektedir. AYM’nin çevreye ilişkin başvurularda, çevresel zararların kendine özgü niteliğini dikkate alması gerekmektedir. Bu kapsamda, çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan ihtiyat ilkesini kararlarında kullanması, çevresel etkinin zararlı sonuçlarının bilimsel

¹⁴⁹ YANCI ÖZALP, s. 89.

¹⁵⁰ ÖZDEK, s. 71.

¹⁵¹ MAY/DALY, s. 31-32; FRANCIONI, s. 55.

¹⁵² MAY/DALY, s. 19.

olarak net bir şekilde kanıtlanmadığı hallerde de çevresel etkinin azaltılması veya önlenmesi yoluna gitmesi veya ispat yükünü zarar verici faaliyeti gerçekleştiren tarafa bırakması çevrenin korunması açısından etkili bir denetim sağlayacaktır.

AYM'nin bireysel başvuru kararlarında çevrenin korunmasına ilişkin yaklaşımı, norm denetimi kararlarından daha geniş kapsamlıdır. Zira AYM, bireysel başvurularda çevreye ilişkin uluslararası sözleşmelere atıfta bulunmakta ve katılım hakları gibi usulü güvenceler açısından inceleme yapmaktadır.

AYM, çevre hakkı konusunda AİHM içtihatlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle AİHM'in çevre kirliliğinin toplumsal boyuttaki risklerini dikkate alan daha cesur kararlar vermesi halinde¹⁵³ AYM içtihatlarının da bu yönde gelişeceği muhakkaktır. Nitekim AİHM'in *Hutton/Birleşik Krallık* kararından bu yana Mahkeme'nin bu hakkın ihlal edildiğini ileri süren tarafların kirlilik ve sağlık sorunları arasındaki ilişkiyi ispatlamaları gerektiğine ilişkin içtihatlarında bir yumuşama olduğu görülmektedir¹⁵⁴. Önümüzdeki süreçte AİHM'in, çevrenin korunması için acil önlemler alınmasına yönelik bilimsel tavsiyeleri ve toplumsal kaygıları gözeterek hali hazırdaki çevrenin korunmasına ilişkin yorumunu genişletmesi ve risk kavramına daha esnek yaklaşması da beklenmektedir.

Son olarak, Türk hukukunda bireysel başvurunun AİHS'de yer alan haklar esas alınarak düzenlenmesi, Anayasa'nın temel hak ve özgürlükler alanında AİHM'den daha geniş koruma sağladığı hallerde AİHS'in getirdiği sistemin daha üstüne çıkılmasına engel olmamalıdır¹⁵⁵.

¹⁵³ Bu konuda doktrinde de bir beklenti bulunmaktadır. Jonathan VERSCHUUREN, "Contribution of the case law of the European Court of Human Rights to sustainable development in Europe", in *Regional Environmental Law: Transregional Comparative Lessons in Pursuit of Sustainable Development*, (Ed.) W. Scholtz/ J. Verschuuren, 2015, s. 384.

¹⁵⁴ VERSCHUUREN, s. 383.

¹⁵⁵ Didem YILMAZ, "6216 Sayılı Kanundaki "Taraf Olma" Koşulu ve AİHS Ek 4. Ve 7. Protokollerde Yer Alan Hakların, Anayasal Temel Haklar Olarak Bireysel Başvuru Yolunda Uygulanabilirliği Hakkında Bir Değerlendirme", *AÜHF*, 64(3), 2015, 814-854. s. 829.

KAYNAKLAR

- AKYILMAZ, Bahtiyar/SEZGİNER Murat/KAYA Cemil, Türk İdari Yargılama Hukuku, Yenilenmiş 4. Baskı, Savaş Yayınevi, 2020.
- ARSLAN ÖNCÜ, Gülay, Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi 8, 2019.
- BAHAR KONUK, Sommer, "Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması", YBHD, 4(2), s. 169-188.
- ÇAĞLAYAN, Sezai, "A Review of the Case Law of the European Court of Human Rights in the Context of Environmental Justice", Hacettepe HFD, 5(2), 2015, s. 81-100.
- DİNÇ, Güney, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre Çevre ve İnsan, TBB Yayını, 2008.
- DOĞRU, Osman/NALBANT Atilla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, 1. Cilt, 2012.
- DUYMAZ, Erkan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 47, 2012, s. 121-160.
- DW, "Altı çocuk ve gencin iklim davası AIHM'de kabul edildi". Deutsche Welle, 30.11.2020, <https://p.dw.com/p/3m1Mk> (10.03.2021)
- EC, "Protecting the environment using human rights law", Council of Europe Theme Files, <https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment> (25.03.2021).
- EC, Manual On Human Rights and The Environment, Council of Europe Publishing, 2. Baskı, 2012, https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf (10.03.2021)
- ECHR, "Environment and the Convention on Human Rights", Factsheet, 2021.
- ECHR, Environment, Thematic Factsheet, 2020. <https://www.coe.int/en/web/execution> (10.03.2021)

- FELIX, Ekardt, "Climate Revolution with Weaknesses", VerfBlog, 2021/5/08, <https://verfassungsblog.de/climate-revolution-with-weaknesses>
- FRANCIONI, Fancesco, "International Human Rights in an Environmental Horizon", EJIL, 21(1), 2010, s. 41-55.
- GLAN, "The Covid-19 Crisis Has Not Made The Climate Emergency Go Away", Global Legal Action Network, 2021 <https://youth4climatejustice.org> (01.04.2021)
- GÖKALP ALICA, Süheyla, "Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Menfaat Kavramı", TBBD, 139, 2018, s. 165-220.
- GÜLAN, Aydın, "Bireysel Başvuru Kararlarının Türk İdari Yargı Sistemine Etkisi", Anayasa Yargısı, 35, 2018.
- GÜNEŞ, Ahmet, "Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine", TAAD, 5(16), 2014.
- GÜNEŞ, Ahmet, "Çevre Hukukunun Temel İlkeleri", in Türk Çevre Hukuku ve Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe, (Ed.) Z. Savaşan / H. Ünay, Seçkin, 2021.
- GÜNEŞ, Ahmet, Çevre Hukuku, 2. Baskı, Adalet, 2019.
- HANDEMİR, Berkan, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Seçkin, 2018.
- KÖKÜSARI, İsmail, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Genişlemesi ve Uluslararasılaşmasındaki Etkisi", Anayasa Yargısı, 33, 2016.
- MAY, James R./DALY Erin, Dünyada Çevresel Anayasacılık, Çeviri: Tolga Şirin/ N. Umut ORCAN, Ekoloji Kolektifi, 2015.
- MEYER-LADEWIG, Jens, "Das Umweltrecht in der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte", NVwZ, 2007, 25-30.
- ÖZDEK, Yasemin, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİ Yayınları, 1993.
- SEMİZ, Yasemin, "Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi", Hacettepe HFD, 4(2), 2014, 9-46.

- SETZER Joana / BYRNES Rebecca, “Global Trends in Climate Change Litigation: 2020 Snapshot”, Policy Report, 2020, https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2020/07/Global-trends-in-climate-change-litigation_2020-snapshot.pdf (23.03.2021)
- TURGUT, Nükhet Yılmaz, Çevre Politikası ve Hukuku, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, İmaj Yayınevi, 2017.
- VERSCHUUREN, Jonathan, “Contribution of the case law of the European Court of Human Rights to sustainable development in Europe”, in Regional Environmental Law: Transregional Comparative Lessons in Pursuit of Sustainable Development, (Ed.) W. Scholtz/ J. Verschuuren, 2015, s. 363-385) https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/5654721/Scholtz_Regional_Environmental_Law_13Humanrights.pdf (24.3.2021)
- YANCI ÖZALP, Nihan, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, Anayasa Hukuku Dergisi, C. 2, S. 3, 2013, s. 53-93.
- YILMAZ, Didem, “6216 Sayılı Kanundaki “Taraf Olma” Koşulu ve AİHS Ek 4. ve 7. Protokollerde Yer Alan Hakların, Anayasal Temel Haklar Olarak Bireysel Başvuru Yolunda Uygulanabilirliği Hak-kında Bir Değerlendirme”, AÜHFD, 64(3), 2015, 814-854.
- YÜCESOY, Ayşe Aslı, İptal Davalarında Menfaat, Seçkin, 2015.